

М.З.Н.

Мана академічна
Україна розвивається
ЮНЕСКО

ПУТІВНИК З АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ДЛЯ ПОЗАШКІЛЛЯ

AcademIQ

Путівник з академічної доброчесності для позашкілля створено в межах проєкту «Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти» — Academic IQ (<https://academiq.org.ua/>), що впроваджується Американськими Радами з міжнародної освіти за підтримки Посольства США в Україні, у партнерстві з Малою академією наук (<https://man.gov.ua/>).

Авторка:

[Любов Терехова](#) — кандидатка філософських наук, завідувачка лабораторії інноваційного змісту освіти Національного центру «Мала академія наук України»

Верстка: [Андрій Чернявський](#)

Літературна редакторка: [Мар'яна Добоні](#)

Авторки концепції:

[Яна Чапайло](#) — координаторка проєкту Academic IQ (вересень 2020 — серпень 2021)

[Катерина Костоґриз](#) — координаторка проєкту Academic IQ (серпень 2021 — червень 2022)

Головні редакторки:

[Марта Томахів](#) — координаторка проєкту Academic IQ

[Євгенія Москалевич](#) — асистентка проєкту Academic IQ

[Анастасія Сидорук](#) — асистентка проєкту Academic IQ

В оформленні публікації використано іконки case study, foco, example by Flaticon.com.

Ця публікація стала можливою завдяки підтримці американського народу відповідно до грантового договору № SUP30020CA0215 з Посольством США в Україні. Думки, висловлені тут, належать авторам і не обов'язково відображають точку зору Посольства США в Україні чи Уряду США.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Що таке академічна доброчесність і чому вона важлива?	6
Чи не є дискусія про академічну доброчесність минущою модою?	6
Морально-етична та правова природа академічної доброчесності	10
Цінності	10
Норми	12
Чи становить інтернет додаткову загрозу для академічної доброчесності?	15
Роль позашкілля у формуванні культури академічної доброчесності: місток між школою та університетом	15
Список літератури і джерел	19
Розділ 2. Порушення академічної доброчесності та шляхи запобігання їм. ..	21
Академічний обман	24
Академічний плагіат	25
Програми «антиплагіату», або Скільки відсотків можна?	28
Самоплагіат	30
Фабрикація	31
Фальсифікація	33
Контрактне виконання або аутсорсинг завдань	36
Хто суб'єкти дії в цій історії?	37
Яка допомога є порушенням доброчесності?	37
Конфлікт інтересів і хабарництво	38
Тиск	39
Необ'єктивне оцінювання	40
Саботаж	42
Список літератури і джерел	44
Розділ 3. Формування культури академічної доброчесності в закладі освіти	46
Як змусити положення про академічну доброчесність «працювати»?	46

Положення про академічну доброчесність і навчання педагогів	47
Робота з цінностями	49
Кодекс цінностей або кодекс честі	50
Атмосфера доброчесності: баланс між вимогами й діями.	50
<i>Керівництво закладом освіти</i>	<i>50</i>
<i>Взаємодія з вихованцями.</i>	<i>52</i>
<i>Доброчесність у взаєминах з колегами.</i>	<i>53</i>
<i>Академічна доброчесність у роботі гуртка.</i>	<i>53</i>
<i>Співпраця з батьками або особами, які їх замінюють</i>	<i>53</i>
<i>Соціальні мережі закладу освіти.</i>	<i>54</i>
<i>Етичність фотографування неповнолітніх</i>	<i>54</i>
Список літератури і джерел	57

Розділ 4. Доброчесне керівництво учнівським дослідженням 58

Вибір педагогічної стратегії	58
Ризики хибного тлумачення ролі наукового керівника	59
Робота з мотивацією.	60
Навчання академічного читання	62
<i>Надійність джерел.</i>	<i>63</i>
<i>Науково-популярні ресурси.</i>	<i>64</i>
<i>Де шукати наукові джерела?</i>	<i>66</i>
Навчання академічного письма	68
<i>Опрацювання джерел і складання списку літератури.</i>	<i>70</i>
<i>Цитати</i>	<i>71</i>
<i>Оформлення посилань на текстові джерела</i>	<i>73</i>
<i>Посилання на візуальні джерела</i>	<i>75</i>
<i>Посилання на аудіовізуальні джерела</i>	<i>77</i>
Навчання креативного письма	82
Зворотний зв'язок	84
Список літератури і джерел	85

ВСТУП

Задумуючи цей путівник з академічної доброчесності, ми прагнули дати відповіді саме на ті питання, які турбують педагогів позашкільця, тому розіслали на електронні адреси закладів освіти анкету із запитаннями про те, яким має бути це видання. Упродовж 20 днів на початку лютого 2022 року анонімне опитування пройшли 238 осіб з усіх областей і столиці України. Ми глибоко вдячні всім, хто поділився своїми запитами, дилемними ситуаціями, які спонукали вас задуматися про доброчесність, та історіями з професійної практики.

У жодному разі результати цього опитування ми не тлумачимо як репрезентативні для галузі, радше як конкретні потреби адміністрації закладів позашкільної освіти, педагогів, керівників гуртків та інших фахівців, залучених до освітнього процесу, щоб реалізувати академічну доброчесність у власній професійній та освітній діяльності закладу.

За відповідями з анкет ми зрозуміли, що найбільший запит респонденти мають на пояснення видів недоброчесності, хоча окремий розділ на цю тему не планували в початковій концепції видання.

Усі випадки недоброчесності — це реальні кейси педагогів, які дали згоду на публікацію на правах анонімності. Подробиці історій змінені на прохання респондентів.

Академічна доброчесність передбачає увагу до процесу, як і до результату. Саме це і є засадничою настановою видання — доброчесність у всіх практиках і діях.

Це не книга готових рішень, радше мандрівна карта або книга рецептів, за допомогою якої ваш заклад освіти може прокладати власний шлях.

Розділ 1.

ЩО ТАКЕ АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ І ЧОМУ ВОНА ВАЖЛИВА?

Академічна доброчесність — це усталений переклад англійського терміну «academic integrity». До 2016 року це поняття в українських текстах могли тлумачити як академічну порядність або ж чесність, оскільки дискусія про нього була новою для нашого простору. Ішлося саме про пошук відповідника принципам дотримання етичних норм під час навчання, викладання, дослідницької діяльності та управління закладом освіти.

«Integrity» — слово не з повсякденного обігу, в англійській його відносять до рівня володіння мовою C1, тому що воно передбачає розуміння складних професійних текстів. У цьому вбачаємо певний символізм, адже термін має кілька значень, одне з яких тісно пов'язане з фаховими спільнотами. Онлайн-словник Меріам Вебстер серед значень «integrity» наводить як «дотримання кодексу цінностей, особливо моральних чи мистецьких», так і «здатність бути неподільним, цілісним»¹. Можна проінтерпретувати значення ширше: доброчесним є той, хто має сильні моральні принципи, дотримується кодексу цінностей і стійко (цілісно) відмовляється його порушувати. Таке трактування пропонує Кембриджський словник². Наявність кодексу передбачає існування спільноти, яка ці цінності сповідує та реалізовує. У випадку академічної доброчесності до професійної спільноти належать усі ті, хто навчається, викладає, адмініструє надання освітніх послуг. Отже, академічна доброчесність — це дотримання всіх необхідних правил задля добробуту академічної спільноти.

Чи не є дискусія про академічну доброчесність минущою модою?

Коротка відповідь — ні. Доброчесність з нами давно й назавжди. Принаймні доки ми хочемо бути впевнені в компетентності хірурга, який оперує, чи банківського працівника, якому довіряємо свої заощадження, політика, який розробляє закони тощо. Ми хочемо бути впевнені в тому, що люди, які ухвалюють рішення, ті, від кого залежить наш добробут, компетентні це робити, отже, володіють знаннями й навичками. Вищесказане впирається в довіру до освіти, тож

1 Integrity // Merriam Webster: [Website]. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/integrity> (viewed on: 14.06.2022).

2 Integrity // Cambridge Dictionary: [Website]. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/integrity> (viewed on: 14.06.2022).

утвердження академічної доброчесності в академічному середовищі позитивно вплине й на функціонування інших суспільних інституцій.

Вимога до тих, хто навчається, бути чесними й відповідальними, безумовно, не нова. Дослідники погоджуються, що від появи формалізованої освіти прагнення учнів спростити собі життя й обійти правила відразу стало викликом для педагогів. Так, одній з найдавніших спроб схитрувати на екзамені на держслужбовця в Стародавньому Китаї вже 1400 років³.

Сучасне ж розуміння академічної доброчесності, її важливості та бачення того, яким має бути здорове академічне середовище, сформувалося через аналіз причин і наслідків студентської нечесності в США.

Розуміння того, що студентська нечесність — системна проблема, відповідальність за яку лежить як на викладачах і керівництві закладів освіти, так і студентстві, формувалося повільно.

Найбільш масштабні дослідження, результати яких лягли в основу поняття «академічна доброчесність» і прояснили те, якими мають бути чесні правила в освіті та науці, такі:

(1) Вивчення причин обману Г'ю Гартшорном і Марком Меєм (1928)⁴

Психологи моделювали ситуації, які давали можливість дітям від 10 до 13 років брехати, красти, обманювати, піддаватися або опиратися факторам, які відвертають увагу. Як і передбачала гіпотеза, вплив особистого й освітнього досвіду виявився низьким — діти не були завжди тільки чесними або нечесними. Найпотужніше на їхню поведінку впливало те, що робили інші діти навколо⁵.

Висновок для нас з цього дослідження: середовище важливе; нечесність процвітає, якщо діти спостерігають, що люди навколо поведуться негідно.

3 Zachek A. The History, Evolution, and Trends of Academic Dishonesty: A Literature Review // The Nebraska Educator: A Student-Led Journal. 2020. No. 53. Vol. 5. P. 105–120.

4 Studies in the nature of character / Hartshorne H. et al. New York: The Macmillan Company in 3 volumes.

5 Trait theories // Britannica: [Website]. URL: <https://www.britannica.com/topic/personality/Trait-theories#ref415086> (viewed on: 14.06.2022).

(2) Дослідження університетських систем запобігання студентській нечесності (1935)⁶

Вільям Кемпбелл порівняв ефективність двох систем, які співіснували на той момент у США та були покликані забезпечити чесність студентів під час оцінювання результатів навчання.

У системі честі (*honor system*) при вступі студенти підписували обітницю не надавати й не отримувати допомогу при виконанні жодного з видів завдань, а також повідомляти про порушення правил, свідками яких вони стали. Якщо студента/ку звинувачували в нечесності, він/вона мав/ла відбутися суд ради честі, до якого в тому числі входили інші студенти.

У системі прокторингу (*proctor system*) уся увага зосереджувалася на зовнішньому контролі — під час іспитів студенти мали сидіти достатньо далеко одне від одного, під наглядом багатьох інструкторів і тьюторів. Саме такі наглядачі — проктори — вважалися гарантами чесного результату іспиту.

Результати порівняння двох систем виявилися дещо несподіваними. Дослідник зафіксував більшу схильність студентів до нечесності та більшу толерантність до нечесності однокурсників саме в системі прокторингу⁷. І навпаки — студенти менше схильні шахраювати, якщо академічна спільнота апелює до їхньої честі. Система честі формує більшу нетерпимість до спроб порушити правила та більше бажання розвивати моральний академічний простір.

Висновок для нас: більше довіри до учнів, менше «стояти над душею», декларації академічної доброчесності працюють, їх слід запровадити в закладі освіти задля усвідомлення вихованцями відповідальності.

(3) «Cornell Value Study» (1960)⁸

Із самим текстом нам не вдалося ознайомитися, тому скористаємося згадками про результати в інших джерелах. Опитування в межах дослідження охопило 4585 чоловіків-студентів і 245 жінок-студенток. Дослідницьку групу цікавили цінності молоді, тому співбесіди проводили за найширшою тематикою: про освіту в коледжі, кар'єру; відносини з протилежною статтю; політичні, економічні та міжнародні погляди й релігійні вірування. Так, вдалося встановити зростання рівня студентського шахрайства з 32 % у 1952 році до 49 %⁹ у 1960 році, коли дослідження завершили й оприлюднили.

6 Campbell W. A. Comparative Investigation of the Behavior of Students under an Honor System and a Proctor System in the Same University : Monograph. Los Angeles: University of Southern California Press, 1935. 95 p.

7 Ibid. P. 74.

8 What college students think / Goldsen R. et al. N. J: Princeton, Van Nostrand, 1960. 240 p.

9 Davis S. F. Academic dishonesty in 1990s. The Public Perspective, 1993. September / October. P. 26–28.

(4) Дослідження Вільяма Бовера про студентську нечесність і контроль коледжів за нею (1963–1964)¹⁰

Тріша Бертрам Галлант¹¹, відома дослідниця академічної доброчесності, менеджерка з впровадження освіти в різних країнах, припускає, що саме дослідження Вільяма Бовера про студентську нечесність дало поштовх рухові за академічну доброчесність в університетах і коледжах, адже встановило стрімке зростання кількості студентів-хитрунів порівняно з попередніми даними¹². Бовер підрахував, що 75 % студентів вчиняють порушення, отже, порівняно із зазначеними вище висновками «Cornell Value Study» рівень шахраювання в студентській спільності зріс на 26 %.

Дослідження Бовера мало кілька етапів, що включали різну кількість учасників. На фінальному етапі вчений зосередився на 99 університетах США та 5000 студентах, уже маючи анкети, заповнені 600 деканами, 500 головами студентського самоврядування.

Дослідник вказав на важливий аспект недоброчесності — тотальний програв для всіх учасників освітнього процесу, а саме:

- університети не досягають освітніх цілей, які ставили перед собою;
- адміністрація змушена витратити час та енергію на виявлення й аналіз нечесних практик;
- студенти не отримують знань, втрачають частину досвіду;
- порядні студенти страждають від тих, хто чинить зло;
- викладачі перебувають у фрустрації, оскільки замість того, щоб розвивати критичне мислення в студентів, мусять ставати наглядачами, які не допускають списування¹³.

Окрім того, дані засвідчили, що більш ймовірно до нечесності вдадуться ті, кому тяжко звикнути до ролі студента через невміння вчитися, ніж ті, хто має навички навчатися, а також те, що й успішні студенти обманюють. Загалом чинник успішності / неуспішності студента менше впливає на доброчесність, ніж оточення¹⁴. Поведінка однолітків (осуд чи толерування академічного обману) знову виявилися важливішими в ухваленні рішення шахраювати або ні, ніж нормативні регулювання факультету чи особисті моральні настанови студентів.

Висновки для нас: доброчесність — запорука досягнення мети освітнього процесу.

10 Bowers W. J. Student dishonesty and its control in college. Bureau of Applied Social Research, New York: Columbia University Press, 1964. 273 p.

11 Tricia Bertram Gallant // National Agency for Higher Education Quality Assurance: [Website]. URL: https://en.naqqa.gov.ua/?page_id=1119 (viewed on: 14.06.2022).

12 Gallant T. Moral panic: The contemporary context of academic integrity // ASHE Higher Education Report, 2008. No 33(5). P. 1–12.

13 Bowers W. J. Student dishonesty and its control in college. Bureau of Applied Social Research, Columbia University, 1964. P. 1–3.

14 Ibid. P. 195.

(5) Лонгітюдне дослідження студентського шахраювання в коледжах Дональда МакКейба і Лінди Клеб Тревіно (1990–1993)¹⁵

Упродовж кількох років Дональд МакКейб і Лінда Клеб Тревіно опитали 6000 студентів з 31 університету США. Учені простежили тривалі тренди практик студентського обману й «нововведення», порівнявши дані з результатами 1964 року. Як і Бовер, вони запитували про академічний обман, екзамени й тести. Попри 30 років часу між дослідженнями, автори визнали, що дійшли схожих висновків, що й попередник, а саме:

- попри те, що 80 % студентів погоджуються з твердженням, що шахрайство не можна виправдати за жодних обставин, порушення доброчесності все ж надзвичайно поширені;
- поведінка однолітків має вирішальний вплив на ймовірність шахраювання студентів;
- у тих закладах освіти, де основна відповідальність за академічну доброчесність покладається на студентів (переважно через кодекс честі), рівень шахраювання нижчий. Так, у закладах освіти, де не було кодексів честі, 53 % студентів визнавали, що обманюють під час тестів, і 66 % опитаних хитрували під час виконання письмових завдань, у закладах освіти, які мали такий документ, показники були 29 % і 42 % порушників доброчесності¹⁶.

Несподіваним для дослідників виявилось те, що, хоча зменшилася загальна кількість порушників доброчесності (63 % студентів зізналися в шахраюванні порівняно з понад 70 % студентів у дослідженні Бовера 1964 року), кількість порушень у кожному з окремих видів недоброчесності зросла. Усе більше студентів стали списувати одне в одного, допомагати іншим шахраювати, використовувати шпаргалки, плагіатити, фальсифікувати бібліографію, виконувати разом індивідуальні завдання¹⁷. Розвиток технологій також урізноманітнив способи недоброчесності, наприклад шпаргалки почали завантажувати в калькулятори тощо.

Морально-етична та правова природа академічної доброчесності

Цінності

Підсумком вивчення тривалої історії студентського шахрайства став рух за позитивні зміни. У 1992 році Дональд МакКейб заснував Міжнародний центр академічної доброчесності (The International Center for Academic Integrity, ICAI). ICAI утворили як коаліцію 85 коледжів й університетів США, Мексики й Канади, покликану розвивати цінності академічної доброчесності в середовищі студентів через залучення студентів, адміністрації факультетів до розвитку різних шляхів

15 McCabe D., Klebe Trevino L. What We Know About Cheating In College Longitudinal Trends and Recent Developments // Change: The Magazine of Higher Learning, 1996. Issue 1. Volume 28. P. 28–33.

16 Ibid. P. 30.

17 Ibid. P. 31.

впровадження доброчесності. «Немає єдиної стежини до академічної доброчесності. Центр поважає і цінує різноманітність традицій, цінностей, студентів і особливостей факультетів закладів освіти»¹⁸.

ICAI не присвоює академічній доброчесності словникового тлумачення¹⁹, а визначає її як дотримання шести²⁰ засадничих, на його погляд, цінностей:

- чесність;
- довіра;
- справедливість;
- повага;
- відповідальність;
- відвага.

ICAI застерігає, що мало просто декларувати ці цінності. Слід ініціювати діалоги «довкола них» в академічній спільноті задля поширення інформації про академічну доброчесність. Наклавши міркування експертів²¹ на нашу реальність, можемо розширити тезу. Студенти / учні, педагоги, адміністрація мають проговорювати між собою, як вони розуміють ці цінності. Соціальні норми — «як прийнято в нашому» закладі освіти — мають збігатися з фундаментальними цінностями та реалізовуватися в інституційних практиках — «як ми чинимо» в нашому закладі освіти (загальної середньої чи позашкільної освіти, університеті), у позашкільлі, в освіті загалом: «Коли суспільні освітні установи «просякнуті» доброчесністю, вони допомагають у створенні міцнішої громадянської культури суспільства як цілого»²².

Видання «Фундаментальні цінності академічної доброчесності» від ICAI 2019 року доступне в українському перекладі. Третє видання «Fundamental Values of Academic Integrity» 2021 року є онлайн англійською. Книгу можна використати для тематичної педагогічної ради, щоб проговорити в колективі розуміння академічної доброчесності та формування її цінностей.

Іноді розмову про цінності в колективі складно розпочати, адже не завжди зрозуміло, від чого відштовхуватися. У пригоді може стати «Абетка фасилітації «ТОБТО»», що пропонує тлумачити цінності як «те, що особливо важливо для людини, чому вона надає особливий, позитивний життєвий сенс»²³. Тренерська група «Інша освіта» вирізняє три форми представлення цінностей:

18 Фундаментальні цінності академічної доброчесності // Міжнародний центр академічної доброчесності. 2019. С. 32. URL: <https://academia.org.ua/resursy/fundamentalni-tsinnosti-akademichnoyi-dobrochesnosti-ukrayinskyj-pereklad/?fbclid=IwAR3XkxXKWf1g5MtFnPyzdpkPq-48xPdBgoy-yFwyTdTVd1CtFoEu8poDo> (дата звернення: 16.09.2022).

19 Там само.

20 Fundamental Values of Academic Integrity (3rd ed.) // International Center for Academic Integrity. 2021. URL: https://academicintegrity.org/images/pdfs/20019_ICAI-Fundamental-Values_R12.pdf (viewed on: 02.09.2022).

21 Фундаментальні цінності академічної доброчесності. С. 17.

22 Абетка фасилітації «ТОБТО». Київ, 2017. 48 с.

23 Там само.

(1) суспільні ідеали, абстрактні уявлення про належне в різних сферах суспільного життя — загальнолюдські цінності або конкретно-історичні;

(2) предметні втілення суспільних цінностей та ідеалів;

(3) особисті цінності, що входять до психологічної структури особистості та є джерелом її мотивації та складовою будь-якої компетенції²⁴.

Важливо обговорювати цінності академічної доброчесності в контексті третьої форми представлення цінностей. Прояснити мотивацію педагогів і здобувачів освіти можна, наприклад, за допомогою таких питань:

- Що для мене важливо?
- Що спонукає мене прокидатися зранку?
- Що приводить мене на роботу / на навчання?
- Заради чого я там, де я є?

Через відповіді на ці питання можна зрозуміти цінності особистості та як вони корелюють з цінностями академічної доброчесності.

Важливо усвідомити, що тут немає правильних чи хибних відповідей, головне — вони мають бути щирими. Для роботи над цінностями слід застосовувати практики неформальної освіти. Принципи роботи та вправи й методики, які допоможуть провести роботу з цінностями, можна знайти в посібнику для тренерів неформальної освіти «[Ідеї, натхнення, рішення...](#)»²⁵.

Норми

У більшості країн академічна доброчесність і відповідальність за її порушення закріплена у внутрішніх документах закладів освіти. Україна мало не єдина країна, де вимогу дотримуватися академічної доброчесності в освітній діяльності зафіксували в законодавстві про освіту у 2017 році²⁶ та поглибили у 2020 році, зробивши академічну доброчесність складовою системи забезпечення якості освіти²⁷.

Чому так? Академічна культура українських університетів до Революції Гідності толерувала корупцію й недоброчесність. Норми моралі — прийнятного / неприйнятного — в академічному середовищі значним чином деформувалися. Без примусу закону зруйнувати стару культуру видавалося неможливим.

Чітке розуміння картини академічного шахрайства та ставлення до нього в українських закладах вищої освіти оприявнилося після комплексного дослідження «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування

²⁴ Там само.

²⁵ Ідеї, натхнення, рішення...: посібник для тренерів неформальної освіти / Трамбовецька Н. та ін. Київ, 2015. 104 с.

²⁶ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Ст. 42. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.09.2022).

²⁷ Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Ст. 42, 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 08.09.2022).

та розвитку»²⁸. Цей проєкт реалізував у період з грудня 2014 по липень 2015 року Східноукраїнський фонд соціальних досліджень спільно з Інститутом соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Робота передбачала масове соціологічне опитування 1928 студентів і 374 викладачів з різних університетів, а також фокусовані групові інтерв'ю зі студентами (вісім фокус-груп у різних регіонах України). Висновки проєкту були тривожні: попри феномен масовізації вищої освіти в Україні (79 % випускників шкіл вступають до закладів вищої освіти), 41 % вступників не міг визначитися з причиною вступу, 26 % опитаних хотіли порадувати батьків або отримати стипендію і лише 33 % респондентів справді прагнули здобувати професійні знання. Тобто тільки третина молодих людей опинилася в університеті не випадково, а «для себе». Автори дослідження вважали мотивацію до навчання в закладах вищої освіти одним з ключових чинників академічної культури, тому не здивувалися, що 54 % опитаних не планували працювати за фахом²⁹.

Мотивація також ключовий чинник і для академічної доброчесності. Автори згаданого вище дослідження виявили, що 76 % студентів були залучені до нечесних колективних практик під час екзаменів. При цьому підказування, списування, спільну підготовку шпаргалок сприймали як норму, а уникання таких взаємодій — як відхилення від норми. Лише 12 % опитаних студентів складали іспити заради знань, решті була важлива оцінка.

90 % студентів плагіатили, при цьому чітко усвідомлюючи свої дії. Така ж кількість студентів не мали досвіду навчання за кордоном, 40 % опитаних і не планували його здобувати³⁰.

Чому досвід навчання за кордоном важливий? Тому що ті 10 % студентів, які його отримали, долучилися до цілковито іншої академічної культури, у якій:

- списувати неприйнятно;
- усі завдання студенти виконують сумлінно, у тому числі ті, що винесені на самостійне опрацювання;
- викладачі ретельно готуються до занять, проводять їх цікаво, спонукаючи студентів міркувати й висловлювати власну думку;
- підготовка шпаргалок позбавлена сенсу, оскільки завдання щороку нові та побудовані на аналізі практичних кейсів;
- студенти усвідомлюють користь навчання, бо хочуть бути конкурентними на ринку праці та бачать прямий зв'язок між виконуваними завданнями й майбутнім фахом.

Проте дослідники встановили, що, повернувшись у рідний університет з програм академічної мобільності, студенти знов впливаються в традиційне середо-

28 Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку: Матеріали для ознайомлення з результатами проєкту № 49169. Східноукраїнський фонд соціальних досліджень та Інститут соціально-гуманітарних досліджень ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2015. URL: <https://surgery-four.pdpu.edu.ua/storage/common/docs/R1vyflum4hNfJntUrfL6KRh1FhLdBWxXuD6Amv.pdf> (дата звернення: 08.09.2022).

29 Там само. С. 16–18.

30 Там само. С. 30.

вище, вдаючись до плагіату й списування, оскільки «спроба дотримуватися європейських традицій академічної порядності стикається з нерозумінням з боку наших студентів»³¹.

Важливо розуміти, що академічна мобільність студентів не примха, а одна із суттєвих підвалин Болонської системи освіти. Формально Болонська система в Україні була ухвалена у 2005 році, а фактично буксує й нині, оскільки викладачі продовжують озиратися на п'ятибальну систему оцінювання³². Стаття 42 Закону України «Про освіту»³³ визнає подвійність природи доброчесності, що покладається на мораль і закон:

«Академічна доброчесність — це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень».

З одного боку, наявність норми в законі робить дотримання академічної доброчесності обов'язковим для всіх учасників освітнього процесу, з іншого — може сприяти викривленому тлумаченню. Ідеться про випадки, коли порушники доброчесності апелюють до того, що якщо саме такий випадок не описано в законі, значить це не порушення. Прикладом такого парадокса є ситуація, коли суд спершу підтвердив хабарництво викладача, якому студент заплатив за дипломну роботу³⁴, а потім визнав право педагога заробляти інтелектуальною працею, проігнорувавши етичну сторону конфлікту — написання дипломної роботи за гроші замість свого студента.

Водночас у самому визначенні доброчесності, закріпленому в законі, також ідеться про етичні принципи. Стежити за їх розумінням і дотриманням усіма учасниками освітнього процесу має сам заклад освіти, плекаючи академічну культуру та розробляючи власні політики академічної доброчесності, зокрема / наприклад через ухвалення внутрішніх документів щодо академічної доброчесності, реалізацію доброчесних практик викладання і навчання, своєчасне реагування на порушення, наявність прозорого механізму ухвалення рішень тощо.

Нині в роботі проєкт окремого закону «Про академічну доброчесність»³⁵.

31 Там само. С. 31.

32 Зубченко Я. Болонська система «по-українськи»: мімікрія, лінгвістика та відверта маніпуляція // ДМ Media Sapiens. 03.10.2016. URL: <https://ms.detector.media/zhurnalistska-osvita/post/17558/2016-10-03-bolonska-systema-po-ukrainski-mimikriya-lin-ta-vidverta-manipulyatsiya/> (дата звернення: 19.05.2022).

33 Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 13.09.2022).

34 Родак К. Суд у Жовкві визнав право викладачів писати наукові роботи замість студентів // ZAXID.NET. 09.12.2021. URL: https://zaxid.net/sud_u_zhovkvi_viznav_pravo_vikladachiv_pisati_naukovi_roboti_zamist_studentiv_n1531927 (дата звернення: 13.09.2022).

35 Про академічну доброчесність : проєкт Закону України. URL: https://naga.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%94%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_4.pdf (дата звернення: 02.09.2022).

Чи становить інтернет додаткову загрозу для академічної доброчесності?

У цьому розділі багато йшлося про наукові дослідження студентської нечесності. Такий підхід обрано, щоб підкреслити, що наші особисті спостереження й освітянський досвід не завжди відповідають дійсності. Необхідний науковий підхід для того, щоб з'ясувати, якою є реальність. Педагогам часто здається, що саме через розповсюдження інтернету учні стали частіше плагіатити, адже їм легко завантажити готові роботи з інтернету або списати інформацію з Вікіпедії. Дослідниці з університету Сіракуз Лаура Панніг Девіз і Ребека Мур Говард спростовують страхи про те, що інтернет стимулює розвиток плагіювання³⁶: «Усупереч поширеним побоюванням щодо Інтернету як причини плагіату або його сприятливого впливу, жодне емпіричне дослідження не підтверджує цей зв'язок»³⁷.

Звинувачуючи у всьому лише інтернет, на думку дослідниць, ми плутаємо причину й наслідок. Інтернет — це лише інструмент для роботи та навчання. Так, авторки статті визнають, що він змінив підхід до того, як студенти і викладачі проводять дослідження, як комунікують та збирають дані. Проте, оскільки інтернет просте знаряддя, він не вплинув на основні чинники плагіювання, а саме:

- нестачу дослідницьких навичок у студентів;
- слабкі навички читання та письма³⁸.

Дослідниці вважають, що найкращою профілактикою онлайн-плагіювання є навчання учнів практик критичного читання текстів, адже плагіат — це не тільки «проблема письма». Також слід навчити «професійного» пошуку в інтернеті. Ідеться про те, щоб не обмежуватися просто запитом у гуглі, а вміти шукати статті на сайтах онлайн-бібліотек, спеціалізованих пошукових систем для науковців³⁹.

Роль позашкілля у формуванні культури академічної доброчесності: місток між школою та університетом

Позашкілля виконує роль додаткової освіти. Тож значною мірою, окрім предметних знань або вмінь за спрямуванням гуртка, має розвинути так звані м'які навички:

- ефективну комунікацію;
- уміння ставити цілі та досягати їх;
- уміння розподіляти час — тайм-менеджмент;

36 Davies L. P., Howard R. M. Plagiarism and the Internet: Fears, Facts, and Pedagogies // Handbook of Academic Integrity. Singapore, 2016. P. 591–606.

37 Ibid. P. 591.

38 Ibid. P. 593–594.

39 Ibid. P. 600–601.

- здатність працювати в команді;
- нетворкінг (уміння налагоджувати та підтримувати корисні зв'язки);
- уміння навчатися й опановувати нове;
- емоційну стабільність, що передбачає вміння впоратися з поразкою та радіти успіхам інших.

Ті студенти-першокурсники, які додатково відвідували спортивні секції, мистецькі школи або наукові гуртки, їздили на змагання, значно легше пристосовуються до вимог університету, уміють краще розподіляти свій час й ухвалювати самостійні рішення. Ті, хто брав участь у конкурсі-захисті, незалежно від місця, яке посіли, чи етапу, до якого дійшли, визнають, що простіше звикають до семінарської системи роботи, не бояться висловлювати свою думку і виявляти ініціативу, не мають труднощів з написанням курсових робіт, огляду літератури, оформленням списку джерел чи публічними виступами.

Кейс «Чого вчить МАН»⁴⁰

МАН — це дуже класна штука. У часи школярства ніхто не розповідав, що звідти брати. Пишеш роботу — цікаво, захищаєшся — супер, але усвідомлення прийшло пізніше. Три речі, які дає МАН, які я виніс для себе і рекомендував би звертати увагу учням:

1. Презентаційні навички.
2. Критичне мислення.
3. Ведення обґрунтованої дискусії.

Презентаційні навички передбачають кілька етапів:

- а) написання дослідницької роботи: розлогий текст, який розкриває, що ти знайшов, що проаналізував, як це ґрунтовно оформити з правильними посиланнями;
- б) як з того всього взяти «вижимку» на кілька хвилин, щоб усі зрозуміли, що ти робив, навіщо, у чому класність твоїх результатів;
- в) як ти подаєш цю інформацію. Ти можеш добре підготувати «вижимку», але дуже погано її розказати. Треба так презентувати, щоб усім було зрозуміло, щоб нікого «не втратити».

Критичне мислення — те, що допомагає нам у житті щодня. Нас оточує дуже багато інформації. Важливо розуміти, що вона означає й до чого веде: чи з інформації А випливає інформація Б. Усе це дуже важливо в сучасному світі.

Ведення обґрунтованої дискусії дуже допомагає в кар'єрному шляху, коли маєш ідею й можеш її грамотно відстояти, або якщо ідея погана, можеш аргументовано пояснити, чому вона погана, без образ, чітко й конструктивно, тоді

⁴⁰ СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Юрій Ганиченко // Facebook. Мала академія наук України. 28.10.2020. URL: <https://www.facebook.com/173702716011695/posts/pfbid0AYAHlqjBsv6rdswehx7JGa4pJN7WVhn1goJNsGi1eKQD8RooJPCqAkVcvRPz94ml/?sfnsn=mo> (дата звернення: 08.09.2022).

з'являється успіх. Коли йде дискусія, це добре, але недостатньо для успіху. Треба, щоб дискусія була конструктивна.

Юрій Ганиченко,
канд. фіз.-мат. наук, керівник ключових проєктів,
ст. дослідник департаменту економіко-політичних
досліджень Kyiv School of Economics

Кейс «МАН як вікно можливостей»⁴¹

МАН дозволила реалізувати мої інтереси, навчила обирати наукові джерела, опрацьовувати їх, писати тексти в науковому стилі. Робота над темою дала мені легітимне право читати книги поза шкільною програмою, через що я засвоїв важливі знання зі свого майбутнього фаху. В університеті я не мав страху перед написанням курсової роботи, добре знаючи, що саме і у якій послідовності треба робити.

Я маю дві освіти, філософську та психологічну, і вже в моїй шкільній роботі проявився інтерес до обох дисциплін. Упевнений, що без написання МАНівської роботи я б потрапив до університету без багатьох знань і навичок, які дозволили мені швидше і якісніше опанувати навчальну програму обох факультетів.

Після школи студенти вкрай рідко мають уявлення про те, як шукати джерела, робити їхній огляд та аналіз, застосовуючи критичне мислення. Цього необхідно вчити окремо, що забирає час у предметів, які безпосередньо стосуються фаху. Студенти, які в шкільні роки писали МАНівські роботи, набагато краще за інших підготовлені до роботи з літературою, швидко знаходять якісну інформацію, відсіюють зайве та, як наслідок, продуктивніше працюють і витрачають менше часу на якісну підготовку до занять. Утім, це залежить не стільки від самого факту наявності МАНу в біографії, а від того, чи серйозно людина поставилася до МАНівської роботи, скільки самостійних зусиль вона доклала до її написання. Зрештою, МАН навчає докласти концентровані інтелектуальні зусилля, причому на довгій дистанції, що робить її внесок у раннє становлення фахівця унікальним.

Написання МАНівської роботи дозволить отримати цінний досвід глибокого занурення в питання, яке цікавить людину, кропіткої, проте цікавої праці, якій немає аналогів серед інших активностей у межах шкільної освіти.

Ілля Ягіяєв,
магістр релігієзнавства, канд. психолог.
наук, асистент кафедри прикладної та експериментальної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

41 СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Ілля Ягіяєв // Facebook. Мала академія наук України. 15.10.2020. URL: <https://www.facebook.com/173702716011695/posts/pfbid0yf9Gb7LgoDRrSHLzo26VdNWpTijEgmmspmDHL5Fhp6sD6EArisaBE2rxJuVpanzQl/?sfnsn=mo> (дата звернення: 21.09.2022).

Кейс «Раннє занурення в науку»⁴²

Насправді цінність МАНу не у винагородах. МАН створює умови, де можна безпечно помацати межі своїх можливостей. Дізнатися, де вони, необхідно ще в школі, поки поразка загрожує лише ілюзорними проблемами. Коли спиш по п'ять годин, до скрипу в мізках копірсаєшся в справді наукових книжках, раз за разом виправляєш помилки в експерименті, здається, що це занадто. Але в МАНі я була в цьому не самотня, і ми були налаштовані оптимістично, тому напруження сприймалося як належне. Тепер я часто звертаюся до цих буремних часів, коли мені потрібно оцінити свої сили, і знаю, що головне — це хороша компанія. Окрім цього, навички чесного написання наукової роботи сильно спрощують життя в університеті. Поки інші студенти тільки усвідомлюють, що курсова за їх темою якось погано «гуглиться», колишні МАНівці вже читають наукові статті. Участь у МАНі виробляє лаконічність мови, послідовність подачі думки, вміння сформулювати актуальність роботи й зробити ОБҐРУНТОВАНІ висновки. Досвід підготовки доповідей та їх обговорення з аудиторією безцінний для подальших захистів студентських робіт. У майбутньому вміння обґрунтувати й подати свою думку потрібне всім і повсякчас.

Галина Стецун,
молодша наукова співробітниця відділу
систематики ентомофагів та екологічних основ біометоду
Інституту зоології ім. І. І. Шмальгаузена НАН України

Кейс «Розвиток наукового мислення»⁴³

Коли мої однокласники в університеті вперше почули про наукові джерела, структуру роботи, для мене це був уже пройдений шлях. До цього часу моя найбільша цінність у праці — наукова обґрунтованість та наявність підтвердженого джерела інформації [...].

Чи вплинула МАН на моє життя? Без сумніву, це один зі стовпів мого світогляду. Пошук істини, цікавість до світу стали й персональними цінностями.

МАН підказує підлітку, що наука, наукове мислення — цінне, воно підтримується дорослими та однолітками. Не знаю іншої спільноти, де твоя крутість виначалася б кількістю винаходів чи вмінням інтелектуально жартувати.

Щоб стати класним професіоналом, треба вчитися думати й вести внутрішній діалог з дитинства. Якщо людина може домовитися із собою, вона зможе адаптувати реальність для втілення своїх мрій. Треба вчитися користуватися інформацією. Ми живемо в часи, коли не так важливо знати щось напам'ять, проте надважливо розуміти, як формується інформація, за якими законами

42 СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Галина Стецун // Facebook. Мала академія наук України. 03.11.2020. URL: <https://www.facebook.com/events/264199151550454/permalink/279318713371831/> (дата звернення: 21.09.2022).

43 СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Олександра Азархіна // Facebook. Мала академія наук України. 18.10.2020. URL: <https://www.facebook.com/events/264199151550454/permalink/267968261173543/> (дата звернення: 21.09.2022).

живе, де шукати першоджерела. Треба вчити і вчитися бачити крізь інформаційне сміття. Наукові методи в цьому сенсі — чудова вправа для розуму.

Олександра Азархіна,
заступниця міністра інфраструктури України

Недарма здобувачів освіти в позашкільні називають вихованцями, адже їхні особистості тільки формуються, і педагоги-позашкільники можуть допомогти юнакам і дівчатам знайти свій шлях. Виховання в дусі цінностей академічної доброчесності — це важлива складова, щоб допомогти формуванню не тільки хорошої людини, громадянина, а й професіонала, доброго фахівця своєї справи. Агітувати потенційних відвідувачів гуртків прийти на навчання до закладу позашкільної освіти чи брати участь у змаганнях слід саме через пояснення практичної користі, яку отримають юнаки і дівчата, а не через обіцянки слави й перемог.

Список літератури і джерел

1. Абетка фасилітації «ТОБТО». Київ, 2017. 48 с.
2. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку: Матеріали для ознайомлення з результатами проекту № 49169. Східноукраїнський фонд соціальних досліджень та Інститут соціально-гуманітарних досліджень ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2015. URL: <https://surgery-four.pdmu.edu.ua/storage/common/docs/R1vyflum4hNfJntUrlLfR6KRh1FhLdBWxXuD6Amv.pdf> (дата звернення: 21.09.2022).
3. Зубченко Я. Болонська система «по-українськи»: мімікрія, лінг та відверта маніпуляція // ДМ Media Sapiens. 03.10.2016. URL: <https://ms.detector.media/zhurnalistska-osvita/post/17558/2016-10-03-bolonska-systema-po-ukrainski-mimikriya-lin-ta-vidverta-manipulyatsiya/> (дата звернення: 19.05.2022).
4. Ідеї, натхнення, рішення...: посібник для тренерів неформальної освіти / Трамбовецька Н. та ін. Київ, 2015. 104 с.
5. Про академічну доброчесність : проєкт Закону України. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%90%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%94%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C_4.pdf (дата звернення: 02.09.2022).
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.09.2022).
7. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 08.09.2022).
8. Родак К. Суд у Жовкві визнав право викладачів писати наукові роботи замість студентів // ZAXID.NET. 09.12.2021. URL: https://zaxid.net/sud_u_zhovkvi_viznav_pravo_vikladachiv_pisati_naukovi_roboti_zamist_studentiv_n1531927 (дата звернення: 21.05.2022).
9. СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Галина Стецун // Facebook. Мала академія наук України. 03.11.2020. URL: <https://www.facebook.com/events/264199151550454/permalink/279318713371831/> (дата звернення: 21.09.2022).
10. СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Ілля Ягієв // Facebook. Мала академія наук України. 15.10.2020. URL: <https://www.facebook.com/173702716011695/posts/pfbid0yf9Gb7LgoDRrSHLzo26VdNWpTiJEgmmspmDHL5Fhp6sD6EarisaBE2rxJuVpanzQl/?sfnsn=mo> (дата звернення: 21.09.2022).

11. СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Олександра Азархіна // Facebook. Мала академія наук України. 18.10.2020. URL: <https://www.facebook.com/events/264199151550454/permalink/267968261173543/> (дата звернення: 21.09.2022).
12. СУПЕРМАНИ. Історія успіху: Юрій Ганиченко // Facebook. Мала академія наук України. 28.10.2020. URL: <https://www.facebook.com/173702716011695/posts/pfbid0AYAHlqjkBsv6rdswehx7JGa4pJN7WVhn1qoJNsGi1eKQD8RooJPCqAkVcvRPz94ml/?sfnsn=mo> (дата звернення: 08.09.2022).
13. Фундаментальні цінності академічної доброчесності // Міжнародний центр академічної доброчесності. 2019. URL: https://www.donnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/8/2019/08/Fundam.czinnosti-Akad.dobroch_.pdf (дата звернення: 15.06.2022).
14. Bowers W. J. Student dishonesty and its control in college. Bureau of Applied Social Research, New York: Columbia University Press, 1964. 273 p.
15. Campbell W. A comparative investigation of the behavior of students under an honor system and a proctor system in the same university: monograph. Los Angeles: University of Southern California Press, 1935. 95 p.
16. Davies L. P., Howard R. M. Plagiarism and the Internet: Fears, Facts, and Pedagogies // Handbook of Academic Integrity. Singapore, 2016. P. 591–606.
17. Davis S. F. Academic dishonesty in 1990s. The Public Perspective, 1993. September / October. P. 26–28.
18. Fundamental Values of Academic Integrity (3rd ed.) // International Center for Academic Integrity. 2021. URL: https://academicintegrity.org/images/pdfs/20019_ICAI-Fundamental-Values_R12.pdf (viewed on: 02.09.2022).
19. Gallant T. Moral panic: The contemporary context of academic integrity // ASHE Higher Education Report, 2008. No 33(5). P. 1–12.
20. Integrity // Merriam Webster: [Website]. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/> (viewed on: 14.06.2022).
21. Integrity // Cambridge Dictionary: [Website]. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/integrity> (viewed on: 14.06.2022).
22. McCabe D., Klebe Trevino L. What We Know About Cheating In College Longitudinal Trends and Recent Developments // Change: The Magazine of Higher Learning, 1996. Issue 1. Volume 28. P. 28–33.
23. Trait theories // Britannica: [Website]. URL: <https://www.britannica.com/topic/personality/Trait-theories#ref415086> (viewed on: 14.06.2022).
24. Tricia Bertram Gallant // National Agency for Higher Education Quality Assurance: [Website]. URL: https://en.naqqa.gov.ua/?page_id=1119 (viewed on: 14.06.2022).
25. What college students think / Goldsen R. et al. N. J: Princeton, Van Nostrand, 1960. 240 p.
26. Zachek A. The History, Evolution, and Trends of Academic Dishonesty: A Literature Review // The Nebraska Educator: A Student-Led Journal. 2020. No. 53. Vol. 5. P. 105–120.

Розділ 2.

ПОРУШЕННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ ЇМ

Академічну доброчесність іноді хибно визначають тільки через порушення. Зокрема, 28 із 238 (11,8 %) опитаних педагогів відповіли, що розуміють академічну доброчесність як недопущення плагіату в академічних текстах. Зрозуміти, що не так з цим твердженням, допоможе метафора: мета лікаря — здоров'я пацієнта. Виявляти хвороби й боротися з ними доводиться саме тому, що здоров'я порушується, а не тому, що лікувати хворого було початковою ціллю. Так і з академічною доброчесністю: нам доводиться розумітися на її порушеннях, але ми прагнемо здорового академічного середовища. Саме на цьому позитивному сенсі — як бути академічно доброчесним — варто загострювати увагу. Закладу освіти слід розбудовувати політики доброчесності не як систему заборон, а шляхом обґрунтування переваг доброчесної академічної культури, зокрема таких:

- досягнення цілей освітньої діяльності;
- хороша репутація закладу освіти;
- екологічне середовище роботи та навчання — відповідно ментальний добробут усіх учасників освітнього процесу.

Саме тому Закон України «Про освіту»⁴⁴ визначає позитивні практики доброчесності в освітньому процесі. Деякі позиції збігаються як для педагогічних працівників, так і здобувачів освіти:

- посилатися на джерела інформації, використовуючи ідеї, розробки, твердження, відомості;
- дотримуватися норм законодавства про авторське право й суміжні права;
- надавати достовірну інформацію про методики й результати досліджень, джерела використаної інформації та власну навчальну / педагогічну (наукову, творчу) діяльність.

Здобувачі освіти повинні самостійно виконувати навчальні завдання, а педагоги — об'єктивно оцінювати результати навчання (у тому числі конкурсні змагання, які проводяться в освіті й науці) і контролювати дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти.

44 Про освіту: Закон України.

У виданні «[Академічна доброчесність у середній освіті. Методичні рекомендації](https://academia.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/Akademichna-dobrochesnist-u-serednij-osviti-Metodychni-rekomendatsiyi.pdf)» (2021)⁴⁵ можна знайти аналіз і приклади позитивної реалізації зазначених вище приписів.

Порада

Типові галузі, де ризик недоброчесності залишається високим, і які вимагають посиленої уваги й розроблення політик доброчесності в позашкільлі:

- методична діяльність;
- атестація та підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- конкурсна активність — як для дорослих, так і вихованців.

Практичні кейси, якими проілюстровано розділ, можна використати для обговорення питань доброчесності на педагогічних конференціях, педрадах закладу освіти та заняттях гуртка з вихованцями.

Можливі питання для початку дискусії:

- Чи цей випадок є порушенням доброчесності; що дає підстави нам про це говорити?
- Чи в цій ситуації порушені цінності академічної доброчесності?
- Що слід було зробити інакше?
- Як виправити завдану шкоду?
- Якби наш заклад освіти опинився в такій ситуації, як слід було б вчинити педагогам, адміністрації, учнівському самоврядуванню, вихованцям?
- Як можна запобігти такому порушенню?

Наведений перелік питань у жодному разі не претендує на вичерпність, а радше пропонує початкові пункти для розмови.

Практики запобігання порушенням доброчесності:

- розроблення і впровадження політик доброчесності через внутрішні документи системи якості освіти, у тому числі наявність дієвого механізму реагування на звернення щодо академічної недоброчесності: встановлення й доведення фактів порушень, санкцій за порушення доброчесності й способів оскаржити це рішення;
- реалістичні вимоги до персоналу й здобувачів освіти (не слід вимагати, щоб кожен член гуртка писав МАНівську роботу, чи вимірювати ефективність роботи педагога та/або закладу освіти призовими місцями на конкурсах);

⁴⁵ Академічна доброчесність у середній освіті: методичні рекомендації. Київ, 2021. С. 43–57. URL: <https://academia.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/Akademichna-dobrochesnist-u-serednij-osviti-Metodychni-rekomendatsiyi.pdf> (дата звернення: 15.06.2022).

- плекання академічної свободи навчання і викладання;
- делегування ухвалення рішень (якщо керівники гуртків, відділень не уповноважені ухвалювати рішення самостійно про те, що стосується їхніх безпосередніх обов'язків, вони уникатимуть брати відповідальність на себе в усьому);
- інформування про академічну доброчесність і механізми покарань за порушення;
- розвиток внутрішньої мотивації в тих, хто навчає й навчається;
- систематичне навчання на тему вдосконалення академічного письма для педагогів і вихованців, включення відповідних курсів до річного плану закладу з підвищення кваліфікації педагогічних працівників (детальніше про академічне письмо в четвертому розділі);
- дотримання правил доброчесності в усій діяльності закладу освіти, у тому числі в публічній комунікації (сайт, соцмережі, спілкування з вихованцями й батьками тощо);
- дотримання «золотого правила доброчесності»: посилайтеся на все, що ви взяли в когось чи десь, і на те, чого не знали раніше; просіть дозвіл на те, щоб використати чийсь напрацювання у своїй діяльності.

Наприклад, якщо, пишучи текст, ви згадуєте про Музей ван Гога в Амстердамі, чи потрібно додавати посилання? З одного боку, загальновідомо, що музей цього художника розташований у столиці Нідерландів. Водночас, якщо ви не знали цього раніше або уточнили ім'я людини, яка обіймає посаду директора, і хочете згадати про це у своїй статті, слід зазначити джерело, з якого ви взяли інформацію. Зробити це потрібно не тільки тому, що це знання для вас нове, а й тому, що керівництво інституції може змінитися, а ті, хто читатиме ваш текст, не перевірять, наскільки застарілим джерелом ви користувалися та чи актуальна ця інформація.

Не всі викладачі одностайні в тому, що вважати загальновідомим знанням: теорема Піфагора ніби загальновідоме знання — немає тексту Піфагора, на який ви можете послатися, але ж ви не народилися з цим знанням, ви десь прочитали цю теорему. Якщо текст, який ви пишете, стосується одного зі способів доведення теореми, тоді точно слід послатися на джерело, у якому ви про нього прочитали.

У цьому розділі доцільно пояснити найбільш поширені види порушення академічної доброчесності через трансформації, яких вони набувають у позашкільній. Правила цитування й способи посилання на візуальні джерела інформації розглянуті в розділі 4 про наукове керівництво й академічне письмо. Перелік порушень у нашому випадку ширший, ніж у законодавстві про освіту, оскільки там наведено кілька видів порушень, а видів обману, як і варіацій шахраювання, — не злічити. Визначення порушень академічної доброчесності включатиме інформацію з курсу «[Академічна доброчесність для викладачів](#)» (на платформі «Prometheus») та останні світові публікації за тематикою.

Академічний обман

В англomовній літературі на позначення недоброчесних практик в академічному середовищі зазвичай використовують термін «cheating». Перекласти його можна як «обман» або «шахраювання». Ви могли чути його від своїх учнів і вихованців як варваризм «читерство» чи що вони вважають когось «читером» — хитруном, який прагне обійти правила. Таке пряме запозичення прижилося в середовищі онлайн-ігор. Читер — це той, хто прагне здобувати переваги, яких не заслужив своїми зусиллями: перескочити кілька рівнів і викрасти віртуальну зброю, для здобуття якої інші гравці довго вправляються; зрадити, підставити інших гравців, щоб перемогти / пройти рівень. Геймерська спільнота таку поведінку не вітає, а того, хто дозволяє собі таке, — засуджує. Концепцію читерства в іграх розуміють навіть дошкільнята. У їхньому словничку вже є це слово, адже в будь-якому віці засмучують ситуації, коли ти чесно старався, але твої зусилля марні, бо хтось просто порушив правила і вкрав перемогу. Пояснення доброчесності дітям через онлайн-ігри може стати дієвим способом «вступу до теми» — важливий не тільки сам результат, а й шлях і способи, якими він досягається.

Можна спробувати включати елементи спільної онлайн-гри в гурткові заняття. Попросіть ваших вихованців навчити вас грати в «*Minecraft*», «*Roblox*» або інші ігри. Запропонуйте дітям поміркувати, які читерські методи є в цих іграх, як вони почуваються, коли хтось так робить, і таким чином вивести на розмову про доброчесність.

«Cheating» в академічному середовищі охоплює інші види недоброчесності, як-от плагіат чи фабрикацію даних. Водночас може описувати й такі практики, для яких ще не вигадали назви.

Українське законодавство закріплює поняття «обман» — надання заздалегідь неправдивої інформації про власну освітню (наукову, творчу) діяльність чи організацію освітнього процесу⁴⁶. Водночас як шахрайство можна описати спроби подати на конкурсне змагання роботу, яка не відповідає вимогам, профілю, секції, виду роботи (наприклад, на конкурс есе на екологічну тематику — твір про природу) тощо.

Академічний обман може бути обтяжений змовою — домовленістю діяти спільно задля порушення правил доброчесності⁴⁷.

Сью Макгован вважає, що для того, щоб стверджувати, що йдеться саме про змову, необхідні кілька складових:

- соціальність — домовленість саме кількох людей діяти спільно;
- таємність — співпрацю або угоду приховують, оберігають від розголосу;
- намір — зазвичай спільники розуміють, що збираються робити щось нечесне / незаконне, ввести в оману⁴⁸.

46 Про освіту: Закон України. П. 4, ст. 42.

47 McGowan S. Breaches of Academic Integrity Using Collusion // Handbook of Academic Integrity. Singapore, 2016. P. 221–248.

48 Ibid. P. 222.

Накладаючи цю схему на академічне середовище, дослідниця описує низку практик, які, на її думку, точно є змовою:

- копіювати роботу іншого учня/иці з дозволу іншого учня/иці;
- платити комусь за виконання завдання⁴⁹;
- обмінюватися інформацією під час складання тесту чи іспиту;
- виконувати разом, а подавати окремо завдання, які задавали як індивідуальну роботу;
- дозволити учню/иці, який/а не брав/ла участі у виконанні завдання, включити його у звіт або статтю як автора/ку, виконавця/ицю тощо;
- дозволити, щоб інший/а учень/иця склав/ла іспит замість тебе⁵⁰.

Звичайно, такі порушення трапляються не тільки серед учнівства. Освітняники також, на жаль, можуть вдаватися до недоброчесної співпраці, що включає практики, описані вище.

Академічний плагіат

Плагіювання може бути усвідомленим («крадіжка» ідей, текстів або іншого візуального джерела) або ненавмисним, через порушення правил цитування, відсутність коректних посилань на матеріали. Незалежно від наявності чи відсутності умислу плагіат є порушенням доброчесності. Педагоги й адміністрація зобов'язані інформувати вихованців про норми академічної доброчесності та повідомляти, як не допустити порушень, і самі дотримуватися всіх правил.

Форми, яких може набувати плагіат в академічному середовищі:

- оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як своїх власних;
- відтворення опублікованих текстів / оприлюднених творів мистецтва інших авторів без зазначення авторства⁵¹;
- завантаження з інтернету та подання як своїх готових рефератів, есе, творів чи вплетення шматків таких текстів у свої;
- використання теми, тексту, плану дослідження дослідницької роботи одного/її учасника/ці конкурсного змагання іншим/ою без посилань чи уточнень;
- дослівне використання одного тексту з посиланням на інше джерело;
- рерайт / видозміна тексту (зміна порядку слів або підбір синонімічних значень) без посилання на джерело;
- некоректне перефразування — «розлапкована цитата»;
- переклад тексту без посилань на оригінал;

49 Про це порушення більш детально розповідаємо в підрозділі про контрактне виконання завдань.

50 McGowan S. Breaches of Academic Integrity Using Collusion. P. 222.

51 Про освіту: Закон України. Ст. 42.

- переказ тексту своїми словами або використання ідеї іншого/ї автора/ки без посилання на нього/неї⁵²;
- плагіат даних (результатів експериментів, емпіричних досліджень, розрахунків, програмного коду);
- плагіат зображень (фото, малюнків, діаграм, схем, графіків);
- плагіат ідей, моделей, конструкцій, технологій, методик, відеоматеріалів;
- копіювання театральних постановок, хореографії номера тощо;
- відсутність належних посилань.

У позашкільній плагіат — найпоширеніше порушення доброчесності. Майже половина педагогів, які пройшли наше опитування, визнають, що вони або їхні учні постраждали через плагіювання колегами їхніх ідей і текстів.

Кейси «Плагіат ідей»

— Мої судження колега використав у статті без покликань.

Публікується анонімно з дозволу авторки

— Керівник гуртка використав малюнки мої та вихованців під час проведення своїх занять.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Кейси «Наукове керівництво та плагіат»

— Дитина подала на конкурс-захист курсову роботу, яку багато років тому хтось з родичів писав в університеті.

Публікується анонімно з дозволу автора

— Учителі, бувало, направляли на конкурс МАН минулорічні роботи, лише змінюючи прізвище виконавця або оновлюючи числа в дослідженні.

Публікується анонімно з дозволу автора

— Науковець, який керував учнівською роботою, дозволив використати фрагмент своєї дисертації й не розумів, чому це вважається плагіатом, адже він сам дозволив... Хоча ніяких посилань у роботі на джерело не було.

Публікується анонімно з дозволу автора

52 Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку: Матеріали для ознайомлення з результатами проекту № 49169. Східноукраїнський фонд соціальних досліджень та Інститут соціально-гуманітарних досліджень ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2015. URL: <https://surgery-four.pdmu.edu.ua/storage/common/docs/R1vyflum4hNfJntUrLlR6KRh1FhLdBWxXuD6Amv.pdf> (дата звернення: 08.09.2022).

Кейси «Атестація й педагогічне навантаження»

— Колега разом з науковцем підготувала методичку. Через кілька років інша людина, непричетна до роботи, перевидала цю методичку, назвавшись співавторкою (мовляв, я атестуюсь, мені потрібно).

Публікується анонімно з дозволу автора

— На платформі дистанційних курсів підвищення кваліфікації виставляються модулі, розроблені одним викладачем, а в розкладі напроти цього модуля — інше прізвище (цій людині зараховують години). Пояснення: ви продали інституту свій інтелектуальний продукт — модулі, а цьому викладачу не вистачає годин до навантаження.

Публікується анонімно з дозволу автора

— Мою історію про вчителювання «запозичили».

Публікується анонімно з дозволу автора

— Мій опис досвіду роботи повністю скопіювали та присвоїли собі.

Публікується анонімно з дозволу автора

Кейси «Урочистості та святкування в позашкільлі»

— За дорученням свого екскурівника написала вірш-посвяту місцевому письменнику, знаній в області і за її межами шанованій людині. Вийшло непогано, бо в строфах поезії були вплетені назви творів ювіляра... Випадково, у розмові з дочкою поета, дізналася, який ЧУДОВИЙ вірш склав мій начальник, що іменинник аж зронив сльозу. Були здивовані — і вона, і я.

Публікується анонімно з дозволу авторки

— Ми з вихованками підготували до конкурсу художній номер на пісню «Го-А» «Шум». Солістка співала, четверо дівчаток танцювали, інші гуртківці робили «шум» і «сіяли-віяли конопелечки». Номер вийшов чудовий — водночас іронічний і стильний, усім дуже сподобався. Нас запрошували виступити з ним ще кілька разів на святкуваннях у місті. Діти були задоволені й пишалися результатом. Проте через рік інша педагогиня презентувала цей номер з меншими дітьми, не запитуючи в нас дозволу, навіть не поставивши до відома. Дівчатка дуже обралися, підбігли до мене зі сльозами на очах, казали, що так не можна, що вони самі придумали, а хтось повторив, що діти ще маленькі, тому номер вийшов не такий гарний. Педагогиня-організаторка їхніх прикroachів не сприйняла, а накричала, що пісня — не їхня власність. Діти нічого не розуміли, вони були налякані й обурені тим, що начебто нічого поганого не зробили, а лише прийшли запитати, чому інші діти повторили ту ж саму композицію, яку вони придумали САМІ, чому вчителька САМА не зробила ІНШИЙ номер на цю ж пісню. Цей конфлікт тривав кілька тижнів: спочатку дісталось дівчатам, потім педагогиня-організаторка жалілася заступникові директора на дітей і на мене: бач, які правдо-

люби знайшлися. Зрештою, мені вдалося переконати колег, що вони не мають рацію, що вчинили нечесно, ще й тим самим образили дітей.

Колеги вибачилися перед дітьми. Мені пробачити не змогли, бо стала на бік дітей, на бік доброчесності.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Програми «антиплагіату», або Скільки відсотків можна?

Найпоширеніше питання про виявлення плагіату в учнівських дослідженнях чи інших академічних текстах: «А який відсоток — допустима норма? Чи можна 15–20 % плагіату?»

Саме питання помилкове, адже в ньому сплутані поняття плагіату та унікальності тексту. Так звані системи антиплагіату — лише інструмент, що допомагає боротися з недоброчесністю, вказуючи на текстуальні збіги. Вони не виявляють плагіат автоматично. Усе, що позначено як схожість у програмі, — саме собою не є плагіатом, але може ним виявитися. Звіт про перевірку тексту має аналізувати фахівець у галузі. Дослідники академічної доброчесності поділяють думку, що припустимий рівень плагіату — 0 %⁵³, якою б не була унікальність тексту, адже якщо посилання коректні — плагіату немає.

Відповідне тлумачення знаходимо і в «[Методичних рекомендаціях для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності щодо студентських робіт](#)»: «...допустимий відсоток академічного плагіату в дипломних роботах дорівнює нулю»⁵⁴.

Мінімальний відсоток «унікальності», за словами Володимира Бахрушина, дуже різнитиметься залежно від спеціальності чи навчальної дисципліни. Так, юридичні тексти містять багато сталих формулювань із законодавства, які не можна переказати іншими словами. У технічних науках часто бувають стандартні методики, які видаватимуться програмі збігом, а не фахівцеві — плагіатом. «Хоча, якщо є посилання на методику, плагіату там немає», — говорить дослідник⁵⁵.

Кейс «Перевірка на плагіат»

— На конкурсі есе всі тексти учасників перевіряли спершу антиплагіатною програмою, а потім надсилали членам журі разом зі звітом. Оскільки для всіх, хто зареєструвався, попередньо проводили навчання з академічного письма й доброчесності, про незнання правил цитування й пе-

53 Бахрушин В. Академічна доброчесність в точних науках // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 07.05.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cZMrTb3VOEc&t=1849s> (дата звернення: 15.06.2022).

54 Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності: лист МОН від 23.10.2018 № 1/9–650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18#Text> (дата звернення: 08.09.2022).

55 Бахрушин В. Академічна доброчесність в точних науках.

рефразування не йшлося. Коли журі аналізувало звіти, то було прикро враже- не тим, що деякі учасники подавали на конкурс «есе», дослівно списані з сай- тів, приклади шкільних творів чи власних висловлень на ЗНО, часом ігнорували задану тему й надсилали просто той текст, який уже мали. Були й складніші ви- падки — у члена журі закралася підозра, що одне есе недоброчесне: звіт пере- вірки чистісінький, але сам стиль напрочуд важкий, близький до пропагандист- ської публіцистики зразка соловйова-кісельова. Спробували загулити ключові слова й особливо знакові конструкції російською — так і є, половина тексту ви- явилася дуже ретельним, літературно відредагованим перекладом з книги ро- сійського політолога, без жодних згадок його імені чи посилань на видання.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Володимир Бахрушин говорить про пошук за ключовими словами як поки що єдиний варіант встановити плагіат неопублікованого перекладу, оскільки жодна автоматизована програма ще не вміє виявляти переклад з іншої мови автоматично⁵⁶.

Якщо у звіті про перевірку вказано 2 % чи 5 % збігу з іншим джерелом, це може здаватися дрібницею. Однак, якщо збігом виявляється списана гіпотеза дослідження, завдання дослідження або висновки, це стає критичною пробле- мою. У контексті конкурсу дослідницьких робіт це достатня підстава для дисква- ліфікації. Хибною є практика окремих закладів освіти і навіть редакцій наукових видань видавати / вимагати довідку про відсутність плагіату чи встановлювати по- ріг допустимої норми неунікальності тексту — це все спроба уникнути відпові- дальності або зманіпулювати питанням доброчесності.

Чи бувають безкоштовні системи для перевірки на плагіат?

Перевірка тексту на унікальність має велике значення для маркетингу та про- сування сайтів, тому в інтернеті ви знайдете багато «безкоштовних» ресурсів, за- точених саме під копірайтинг і націлених на перевірку невеликих фрагментів. Але часто їх безоплатність дуже умовна. Переважно ви розраховуєтеся з ними своїми даними, адже, завантажуючи текст на перевірку на їхньому ресурсі, ді- литеся ним добровільно. Такі сайти часто нечесні — фішингові (буквально — ви- вуджують дещо). Вони можуть шахраювати, копіюючи ваш текст і продаючи на сайті платних рефератів і дисертацій або навмисне уповільнюючи перевірку, щоб пропонувати зареєструватися чи придбати платну підписку. Здебільшого ці сайти — російські, тому це ще й питання громадської безпеки. На ресурсах з розширенням .ru не варто реєструватися, ділитися своїми контактними дани- ми чи текстами.

56 Там само.

Порада

Якщо у вас як педагога виникають сумніви в тому, чи текст не вкрадено з інтернету, найпростіше вставляти в пошуковий рядок по окремому реченню чи невеликому абзацу. Такий спосіб дозволить виявити дослівний або мозаїчний плагіат, коли з різних джерел насмикано по реченню.

Закладу освіти, що шукає комплексне рішення — інструмент для перевірки великої кількості текстів, зокрема для конкурсних змагань, найліпше укласти договір з перевіреними організаціями, які підтверджують, яким чином будуть використовувати ваші дані. Оплату послуг таких сервісів слід включати в бюджет заходів й обґрунтовувати їхню необхідність перед місцевими органами управління освіти.

Найвідомішими з таких сервісів, що надають послуги перевірки унікальності саме академічних текстів, водночас гарантуючи конфіденційність, є «Unichesk» і «StrikePlagiarism.com». Ці компанії уклали меморандуми про співпрацю з Міністерством освіти і науки України і мають пропозиції для закладів освіти й індивідуальних клієнтів, тобто окремих педагогів або учнів. Окрім того, у них є певна кількість безкоштовних сторінок для ознайомлення з тим, як працює сервіс.

Водночас слід пам'ятати, що будь-яка з таких систем — це лише інструмент. Іноді студенти й учні переживають панічний жах перед перевіркою текстів системою антиплагіату, хвилюючись, що вона «знайде плагіат», і замість того, щоб приділити час уважному прочитанню й редагуванню тексту, шукають, де його перевірити, щоб побачити відсотки оригінальності. Якщо текст написано коректно, то хвилюватися нема чого. Завдання педагога/ині — навчити академічного письма та послідовного підходу до роботи, що мінімізує плагіат через незнання. Для запобігання ненавмисному плагіату слід приділяти увагу цьому питанню постійно впродовж роботи гуртка, у тому числі обґрунтувати, що найкраща пiгулка від страху — добросовісне виконання завдання. Звичайно, педагог/иня має сам/а показувати приклад та не плаґіювати.

Самоплаґіат

Питання самоплаґіату в багатьох авторів викликає труднощі. Деякі дослідники добросовісності, як, наприклад, Наталія Шліхта, вважають «самоплаґіат» некоректним терміном, адже «вкрасти думку в себе не можна»⁵⁷. Натомість Володимир Бахрушин пропонує не зловживати метафорою плаґіату-крадіжки, адже плаґіатор/ка не позбавляє справжнього/ю автора/ку його/її авторства — автор/ка не втрачає майна чи прав: «Самоплаґіат є некоректним використанням раніше опублікованих власних наукових результатів»⁵⁸.

57 Шліхта Н. Мистецтво академічного письма: практичні поради [00:46:47–00:52:31] // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 04.04.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TYtYgZDEvPE&t=1310s> (дата звернення: 04.09.2022).

58 Бахрушин В. Академічна добросовісність в точних науках.

Отже, самоплагіат — це оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових. Деякі вчені ради із захисту дисертацій хибно тлумачили це положення, вимагаючи від аспірантів, які виходять на захист, 100 % унікальності тексту дисертації. Міністерство освіти і науки України видавало лист-роз'яснення⁵⁹, пояснюючи, що, оскільки дисертанти оприлюднюють статті та виступи на наукових конференціях, де обстоюють свої наукові результати, вони не мають займатися рерайтом за забаганкою вчених рад. Ці фрагменти тексту можуть входити до фінального варіанту дисертації, яка виноситься на захист, але на опубліковані матеріали слід зробити посилання на самого/у себе, згадавши, у якій із публікацій дисертант/ка писав/ла про це раніше.

За Володимиром Бахрушиним, самоплагіат завдає такої шкоди науковим дослідженням:

- створення дуплікації публікацій;
- звітування старими даними за новими проєктами;
- змішування в публікації старих і нових даних, що ускладнює їхнє оцінювання та інтерпретацію⁶⁰.

Володимир Бахрушин переконаний, що самоплагіат стосується лише наукових публікацій. Хотілося б не погодитися — в освітній діяльності також можливий самоплагіат, а саме:

- повторна публікація педагогічної розробки без належного посилання на те, що це повторне видання;
- подання тих самих матеріалів на конкурс педагогічної майстерності повторно;
- подання здобувачем/кою освіти кілька разів однієї й тієї ж академічної роботи на різні освітні проєкти з метою досягнення різних результатів навчання (наприклад, одного й того ж есе як залікового завдання з історії та літератури);
- подання дослідницької роботи на різні секції або два роки поспіль на одну секцію, без суттєвого доопрацювання (постановки принаймні ще одного завдання та його розв'язання, представлення нового способу практично реалізувати проєкт чи демонстрації його суспільної користі). Учасник/ця має чітко зазначити, що дослідження вже подавалося на конкурс (указати, у якому році), і наголосити, що нового зроблено.

Фабрикація

Фабрикація⁶¹ — вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях, наведення результатів дослідження, яке насправді не виконувалося.

⁵⁹ До питання уникнення проблем і помилок у практиках забезпечення академічної доброчесності : лист МОН від 20.05.2020 № 1/9–263. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/do-pitannya-uniknennya-problem-i-pomilok-u-praktikah-zabezpechennya-akademichnoyi-dobrochesnosti> (дата звернення: 05.09.2022).

⁶⁰ Бахрушин В. Академічна доброчесність в точних науках.

⁶¹ Визначення за Законом України «Про освіту» і Володимиром Бахрушиним.

Кейс «Фабрикую, бо не встигаю»

Олена вирішила написати дослідницьку роботу про дистанційну зайнятість під час пандемії. Ретельно опрацювала літературу за темою, проаналізувала законодавство про працю, результати дослідження соціологічної служби Центру Разумкова та звіти Київського міжнародного інституту соціології. Усе це зайняло більше часу, ніж вона передбачала. Тому провести власне опитування, як планувала початково, — не встигла. Вирішивши, що вже добре розбирається в темі, Олена уявила, якими могли бути відповіді респондентів. Вона заповнила кілька анкет, орієнтуючись на інтерв'ю в бізнес-медіа, ще кілька попросила заповнити друзів.

Фабрикація також може стосуватися незаконного отримання даних, наприклад:

- дані є секретними, а той, хто їх використав, не має доступу до таємниці;
- дослідження описує роботу з речовинами чи доступ до лабораторії, куди юного/у здобувача/ку освіти не могли допустити з огляду на вік і з міркувань безпеки (робота з деякими хімічними реактивами, у тому числі радіоактивними)⁶²;
- дані насправді отримав/ла інший/а дослідник/ця або ціла наукова група, якій здобувач/ка освіти лише асистував/ла, але в дослідницькій роботі приписав/ла відкриття собі без належної вказівки цієї інформації.

Часто до фабрикації даних вдаються недоброчесні надавачі послуг підвищення кваліфікації педагогів — одну й ту ж освітню програму з дуже узагальненим описом результатів навчання та плану роботи надають для різних курсів, змінюючи тільки назву й автора/ку; видають сертифікат про навчання всім, хто сплатив кошти, незалежно від зусиль.

Педагогічній раді треба бути пильною, затверджуючи результати підвищення кваліфікації, а саме:

- уважно дивитися зміст освітньої програми, а не тільки формальну відповідність вимогам постанови Кабінету Міністрів України про затвердження результатів підвищення кваліфікації педагогічних працівників⁶³;
- зв'язуватися із суб'єктом підвищення кваліфікації та уточнювати, які вимоги отримання документа про навчання, який відсоток тих, хто навчався на курсі, отримали сертифікати тощо.

⁶² Вдячні науковиці Ірині Бей та науковцю Олександрю Толстову за це спостереження.

⁶³ Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : постанова КМУ від 21.08.2019 № 800. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-п> (дата звернення: 21.09.2022).

Порада

Нижче наведено кілька історій професійної недоброчесності журналістів. Їх можна використати для обговорення або рольової гри на заняттях гуртків мистецького й гуманітарного спрямування, запропонувавши учасникам поставити себе на місце різних персонажів — репортера / практикантки, редактора медіа, героя / респондентки репортажу, які зрозуміли, що їхні слова викривили. Залежно від профілю вашого закладу освіти ви можете підібрати інші історії порушення професійної етики, які мають в основі фабрикацію даних, або запропонувати зібрати такі історії колегам чи слухачам гуртка.

Кейс «Фабрикація в журналістиці»

У 2018 році німецьке видання «Der Spiegel» опинилося в центрі гучного скандалу. Репортер і редактор Клаас Релотіус, який за сім років співпраці підготував для цього авторитетного медіа 60 матеріалів, принаймні в 14 з них допустив фальшування і фабрикації. В одних історіях він вигадував героїв, в інших — створював зовсім інші характери для людей, з якими говорив, вкладав їм в уста слова, яких вони не казали⁶⁴. За окремі з цих матеріалів він отримувал нагороди і навіть був визнаний журналістом року за версією CNN⁶⁵. Згодом виявилось, що Релотіус часом перебільшував трагедії героїв, щоб організувати збір коштів для жертви, даючи реквізити власного рахунку⁶⁶.

У 2022 році український медіаресурс «Zaxid.net» потрапив у халепу. Практикантка видання готувала матеріал про туризм у Львові. Не додзвонившись до людини в міській раді, у якої вона мала взяти коментар, студентка погуглила схожу інформацію і вигадала «правдоподібну» цитату для посадовиці. Матеріал пробув на сайті кілька годин, перш ніж мерія помітила, що статистика і звітність вигадані, і з'ясувала, що чиновниця не давала коментарів. Редакція вирішила звільнити практикантку й більше не брати студентів на роботу⁶⁷.

Фальсифікація

Фальсифікація — свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу або наукових досліджень.

64 Журналіста німецької Spiegel спіймали на вигадуванні текстів // BBC News. Україна. 19.12.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46627790> (дата звернення: 15.06.2022).

65 Журналістом року за версією CNN став Клаас Релотіус // ДМ media sapiens. 31.03.2014. URL: <https://ms.detector.media/presa-u-sviti/post/1239/2014-03-31-zhurnalystom-roku-za-versiieyu-cnn-stav-klaas-relotius/> (дата звернення: 15.06.2022).

66 Екс-журналіст Der Spiegel, який придумував тексти, збирав з читачів пожертви «для сиріт» // Європейська правда. 23.12.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/12/23/7091022/> (дата звернення: 15.06.2022).

67 Рябоштан І. Український Стів Гласс чи Клаас Релотіус: реакція соцмереж на історію практикантки Zaxid.net, яка вигадала новину // ДМ media sapiens. 14.01.2022. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/28813/2022-01-14-ukrainskyi-stiv-glass-chy-klaas-relotius-reaktsiya-sotsmerezhi-na-istoriyu-praktykantky-zaxidnet-yaka-vygadala-novynu/> (дата звернення: 15.06.2022).

Володимир Бахрушин зазначає, що зміни в дані найчастіше вносять, щоб приховати ті, які не підтверджують гіпотези або спростовують висновки, які обстоює дослідник/ця⁶⁸.

Поширеною практикою фальшування даних є підміна змісту значень, наприклад коли дослідження впливу певної речовини на організм проводилося на мишах, а недоброчесний/а автор/ка бере ті ж значення і пише статтю про корів.

Жонглювання даними досліджень матиме катастрофічні наслідки у фармакології, медицині, архітектурі, фізиці та інших галузях, пов'язаних з ухваленням рішень про людське життя чи суспільний добробут. Якщо воно стосується випробувань фармакологічних препаратів, побічні ефекти яких не будуть належним чином задокументовані, наслідки можуть бути летальними, якщо дані стосуватимуться максимально безпечної дози або пропонуватимуть як панацею ліки, які не допомагають при цьому захворюванні.

Кожен/на науковець/иця, який/а сфальшував/ла свою дисертацію, незаконно отримує надбавки з державного бюджету, отже, з податків громадян; кожен/на педагог/иня, який/а примушує вихованців брати участь у конкурсах або сам/а подає роботи замість учнів без їх відома заради позачергової атестації, — чинить зле й домагається того, на що не заслужив/ла. Іноді педагоги не можуть упоратися з навантаженням і вимогами керівництва і фальсифікують свої досягнення: вигадують публікації, які вони буцімто кудись подали, чи заходи, які вони насправді не проводили.

Кейс «Фальсифікований Еверест»

Еверест (8 849 м) — найвища гірська вершина світу. Сходження на неї дуже небезпечне й дороге. Альпіністи, які наважуються на підйом, мають оплатити дозвіл, роботу кількох місцевих провідників і взяти відповідальність за ризик. У випадку травми, іншої непередбачуваної події туристів не будуть рятувати, щоб не наразити на небезпеку решту групи.

Христина Мохнацька прагнула стати першою українкою, яка зійде на Еверест без кисневої маски. Фінансування експедиції, за одними даними, становило 48 тисяч доларів, ще 7 тисяч — спорядження, за іншими, жінка зібрала 117 тисяч доларів, у тому числі завдяки підтримці міської ради Івано-Франківська⁶⁹.

Розпочала сходження на гору 10 квітня 2021 року. Багато людей спостерігали за звітами в соцмережах і вболівали за успіх рекорду.

24 травня Христина провела онлайн-лекцію для студентів з найвищого льодовика світу Хумбу (5 362 м)⁷⁰.

⁶⁸ Бахрушин В. Академічна доброчесність в точних науках.

⁶⁹ Еверест не стерпів брехні // Галицький кореспондент. 10.06.2021. URL: <https://gk-press.if.ua/everest-neverst-piv-brejni/> (дата звернення: 06.09.2022).

⁷⁰ Еверест не стерпів брехні.

1 червня Університет Короля Данила (Івано-Франківськ) оприлюднив повідомлення: «Викладачка Університету Короля Данила Христя Мохнацька здійснила успішне сходження на Еверест! Добралась до вершини Христини сьогодні о 7:04 за місцевим часом»⁷¹.

Про сходження проректора закладу повідомила сама альпіністка, вона також опублікувала у фейсбуку фото начебто з вершини.

Повідомлення про успішність сходження відразу зазнало критики від альпіністів, які бачили, як Христини, по-перше, використовувала кисень, по-друге, поверталася до табору замість того, щоб йти до вершини. Пізніше виникли підозри у фотошопі світлина буцімто з вершини.

Засновник альпіністського клубу «Кулуар», група якого піднялася на Еверест, Тарас Поздній підтвердив, що за інформацією організаторів сходження та провідників Христини Мохнацька не вийшла на Еверест: «Насправді я би хотів, щоби Христини піднялася. Але щоби це було по-чесному».

Христини спершу заперечувала всі звинувачення, потім визнала, що скористалася киснем, але заявляла, що не дійшла 10–15 метрів, тому що стало зле одному з її гідів. Проректора ж повідомила, бо була впевнена, що сходження зарахують. Зрештою, на пресконференції в Університеті Короля Данила визнала, що відредагувала зображення, прифотошопивши своє фото до фото провідника на вершині, бо боялася розчарувати спонсорів, які збирали кошти на сходження⁷².

Міністерство туризму Непалу суворо стежить за випадками підроблення даних про сходження. Двом туристам з Індії, які фальсифікували світлина з вершини у фотошопі, заборонили відвідувати Непал для альпінізму на 6 років. Христини не отримає заборону, бо їй не видавали сертифікат про сходження⁷³. Однак усі її попередні сходження та рекорди тепер теж викликають підозру. Університет Короля Данила розірвав співпрацю з Христиною Мохнацькою, проректор вибачився за її обман.

Списування

Списування — виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, окрім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання.

Списування, напевне, найменш поширена з недоброчесних практик у позашкільній. Про шкоду цього виду порушення академічної доброчесності з учасни-

71 Захарук І., Каразуб І. Без рекорду та вершини. Франківка Христини Мохнацька про підкорення Евересту // Суспільне. Новини. 17.06.2021. URL: <https://suspiine.media/140280-bez-rekordu-ta-versini-frankivka-hristina-mohnacka-pro-pidkorennja-everestu/> (дата звернення: 06.09.2022).

72 Вершини не було: Христини Мохнацька розповіла про свою спробу сходження на Еверест // YouTube. Канал 402. 17.06.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=W6Lfn-hKkk8> (дата звернення: 06.09.2022).

73 Еверест не стерпів брехні.

ками освітнього процесу більше говорять у закладах загальної середньої освіти. Педагогам позашкільця слід пам'ятати, що доброчесними мають бути всі здобувачі освіти. Тобто під час власного навчання на курсах підвищення також не можна списувати.

Загалом поширенню цього виду порушення доброчесності дуже посприяла радянська культура писання шпаргалок і її толерування як методу навчання. Викладачі, які дозволяли тричі написати шпаргалки, а потім ними ж користуватися, дарували оцінки за креативні шпаргалки й лише заохочували учнів шукати способи ошукати викладача/ку, оскільки апелювали до ігрового елементу. Важливо постійно наголошувати на меті освіти — знаннях і компетентностях, цінності не лише результату, а й процесу: яким чином здобуто оцінку, чи вона заслужена.

Контрактне виконання або аутсорсинг⁷⁴ завдань

Контрактне виконання завдань — домовленість про те, що роботу замість здобувача/ки освіти виконає хтось інший за матеріальну чи нематеріальну винагороду. Слід розрізняти аутсорсинг завдань як вид недоброчесності та редагування як етап роботи над текстом. Проаналізуємо на прикладі анонімної історії від учасниці опитування.

Кейс «Допомога чи недоброчесність»

— Завжди є дилема: тебе просять допомогти (написати за когось дипломну, магістерську або підготувати разом, вчитати помилки, бо недосконало володіють українською), потім здійснити супровід на захисті (підготувати промову, презентацію), позайматися у свій вільний час, навчити цю людину писати та представляти роботу. Інколи людина сама написала непогану наукову статтю, але через недосконалість мовлення вона виглядає кострубато. Коли ти її вичитуєш, стаття стає кращою і в науковому сенсі, бо це не технічний переклад. Звісно, за це тобі заплатять, бо ти витратила багато часу й навіть сама опрацювала проблему. Людина рада, що її надбання так опрацьовані або вона гарно захистилася, чогось навчилася. Під час постійного онлайн інколи це єдиний спосіб реального навчання.

Це академічний плагіат? (Курсив наш — Л. Т.)

Публікується анонімно з дозволу авторки

Щоб проаналізувати цю історію і з'ясувати, чи йдеться тут про недоброчесність, варто з'ясувати кілька речей:

74 Ніколаєв Є. Як запобігати аутсорсингу завдань? // Академічна доброчесність: інформаційний бюлетень. Квітень 2021. № 14. URL: <https://academiq.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Integrity-bulletin-14.pdf> (дата звернення: 21.09.2022).

Хто суб'єкти дії в цій історії?

Особа 1. Здобувач/ка освіти, який/а просить допомоги з академічним текстом.

Особа 2. Людина, яка володіє навичками академічного письма. Готова надати оплачувану допомогу, але переймається етичною стороною питання.

Варіанти допомоги: про які практики йдеться?

- Написати дипломну роботу / статтю замість здобувача/ки освіти.
- Підготувати промову й презентацію замість здобувача/ки освіти (зміст, не дизайн).
- Навчити Особу 1 академічного письма.
- Відредагувати текст.
- Допомогти з перекладом / редагуванням перекладу.
- Стати бетарідером/кою тексту (як сприймається текст).

Яка допомога є порушенням доброчесності?

Перші дві практики, які передбачають виконання сутнісної роботи замість когось, порушують доброчесність, адже йдеться про академічне дослідження й уміння описати й представити його результати. Якщо здобувач/ка не здатний/а провести дослідження й описати його самостійно, зробити креслення, розв'язати задачі тощо — він/вона не опанував/ла освітню програму. Цю ж ситуацію можна екстраполювати на конкурсні змагання в позашкільлі — виконувати дослідницьку роботу замість вихованця/ки неприйнятно. Завжди є варіант не брати участі в змаганні.

Щоб виснувати, чи є порушеннями доброчесності інші практики, якщо вони виконуються за винагороду, треба з'ясувати, чи не перебувають Особа 1 і Особа 2 у відносинах підпорядкування:

- студент/ка і викладач/ка;
- підлеглий/а і начальник/ця.

Якщо так, то вказані практики є порушеннями доброчесності, де до контрактного виконання завдань додається ще й конфлікт інтересів і, можливо, хабарництво.

У випадку, якщо суб'єкти дії не залежать одне від одного, редагування тексту, попереднє вичитування, переклад — нормальні практики для будь-якого/ї автора/ки, який/а хоче зробити свої думки зрозумілішими для читачів. Редагування — це складна робота, що вимагає професійних знань, тому вона оплачується. Водночас науковий/а керівник/ця має вказати на помилки в тексті студента/ки або учня/иці, адже це його/її посадові обов'язки, а не додаткове навантаження. Будь-яка форма допомоги в роботі, яку має виконувати здобувач/ка освіти,

повинна фіксуватися. Наприклад, здобувач освіти не володіє португальською мовою, але для дослідження йому потрібний переклад статті на вузькоспеціалізовану тему. Цитати з цієї статті він хоче подати у своєму в тексті, тому слід обов'язково вказати, хто робив цей переклад. Навчання академічного письма — загалом обов'язок закладу освіти. Водночас здобувач/ка освіти вільний/а вдосконалювати свої навички на платформах масових онлайн-курсів і різноманітних тренінгах, деякі з них можуть бути приватними, а отже, платними. Важливо, щоб у будь-якому з видів роботи йшлося саме про навчання, а не виконання роботи замість іншої людини. Якщо редагування статті стає її дописуванням — це вже співавторство.

Найкраще укласти договір з редактором/кою чи тренером/кою, щоб унормувати обов'язки й не порушувати законодавство. Гарним тоном вважається подякувати всім, хто редагував, вичитував, перекладав, у передмові до дослідження. Така практика поки малопоширена в Україні, але в Європі та США майже обов'язкова.

Шахраювання щодо конкретного виконання завдань може стосуватися не тільки письмової роботи. Проходження онлайн-курсів замість педагогів «на сертифікат» стало надзвичайно поширеним порушенням доброчесності. На педагогічних радах закладу освіти слід обговорювати неприйнятність таких маніпуляцій, аналізувати доброчесність надавачів послуг підвищення кваліфікації, відповідність сертифіката освітній програмі курсу. Педагогічна рада в жодному разі не має зараховувати підвищення автоматично, бо в суб'єкта є відповідний КВЕД або «курс був платний — ви мусите зарахувати». Варто заслуховувати педагога/иню зі звітом про навчання або просити його/її провести тематичну педраду за результатами навчання, щоб переконатися в здобутих компетентностях.

Конфлікт інтересів і хабарництво

Цінності чесності та справедливості не можуть реалізовуватися, якщо ті, хто ухвалюють рішення, упереджені, а обставини ухвалення рішення — потенційно небезпечні.

Два порушення доброчесності, які найчастіше зринають у такому разі, — конфлікт інтересів і хабарництво. Задля боротьби з ними слід створити середовище, яке має мінімізувати можливість зловживань і звести до мінімуму підозри в справедливості ухвалення рішень.

Конфлікт інтересів — це вплив приватних інтересів особи на її професійні обов'язки як члена академічної спільноти.

Відповідно до законодавства про освіту освітній управлінець, наприклад, не може займати дві керівні посади (завідувача кафедри й декана тощо), мати в прямому підпорядкуванні близьких родичів. Для позашкілля особливо дражливи питання конфлікту інтересів стають під час проведення конкурсів і змагань. З метою уникнення конфлікту інтересів слід дотримуватися кількох правил вибору членів журі. Член/киня не може оцінювати конкурс, якщо:

- у ньому беруть участь його/її родичі;
- він/вона — науковий/а керівник/ця когось з учасників або керівник/ця гуртка, де учасники навчаються;
- був/була членом/кинею журі попереднього етапу (оскільки не всі учасники будуть у рівних умовах — деякі роботи будуть знайомі журі);
- є рецензентом/кою роботи принаймні когось з учасників.

Хабарництво часто є логічним наслідком конфлікту інтересів — прагнення скористатися становищем задля отримання зиску провокує корупцію.

Хабарництво — це надання / отримання учасником/цею освітнього процесу або пропозиція надання / отримання коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі.

Кейс «Корупційна схема»

— Член журі обласного етапу конкурсу запропонував призеру допомогти поліпшити дослідницьку роботу за гроші й «посприяти» на національному рівні, бо він, мовляв, і там член журі.

Виявили ситуацію випадково: ті, кому пропонували сприяння, подзвонили спитати, що робити, якщо не вистачає грошей на платну консультацію. Негідник був такий переконливий, що батьки дитини навіть не зрозуміли, що їх втягують у корупційну схему ще й обманюють. Консультувати заради покращення роботи — обов'язок члена журі, частина його роботи. Коли дізналися, організатори примусили його повернути гроші й вибачитися. Для себе ж я зробила висновок, що не слід покладатися на доброчесність викладачів за замовчуванням. Правила доброчесності треба проговорювати з журі напередодні оцінювання або навіть на етапі формування складу журі. Так само — з учасниками конкурсу. Тим же, хто переслідує зиск, — вказувати на двері.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Тиск

Серед порушень академічної доброчесності законодавство про освіту наводить вплив у будь-якій формі (прохання, умовляння, вказівка, погроза, примушування тощо) педагога/ині з метою здійснення ним/нею необ'єктивного оцінювання результатів навчання / сприяння необ'єктивному оцінюванню результатів навчання⁷⁵. Хоча це слово не звучить у документі, вірогідно, ідеться про тиск.

⁷⁵ Про освіту : Закон України. П. 4, ст. 42.

У позашкільці це порушення простежується досить часто як з боку вихованців, так і серед педагогів. При цьому здобувачі освіти, їхні батьки, педагоги можуть не усвідомлювати, що чинять тиск, і виправдовуватися:

- «Дитина старалася»;
- «Це така золота дитина — усі олімпіади виграє, он у Європі медаль дали, а ви не цінуєте»;
- «Краще б підтримали дітей у пандемію, а не критикували»;
- «Що вам, шкода призового, у секції всього п'ять дітей»;
- «Учителька сказала без призового місця не повертатися, дайте хоч третє»;
- «Як ви смієте дискваліфікувати за плагіат, якщо в неї мама хворіє! Це така травма»;
- «Це ж випускник! Йому більше треба, ти в 10 класі, поїдеш на фінал у наступному році»;
- «Моя доповідь була краща».

Кейс «Вдаване благо дитини»

— Я була членом журі на конкурс-захисті в одній з гуманітарних секцій кілька років поспіль.

Упізнала минулорічну роботу — слово в слово. Учасниця та ж сама. У роботі й першого разу були цілі шматки запозичень без посилань, але оргкомітет тоді ухвалив рішення «на користь дитини», попросили допустити до захисту й пояснити, у чому проблема. Через рік, таким чином, до плагіату додався самоплагіат, адже посилання в роботі так і не з'явилися попри наші пояснення. Я повідомила оргкомітет, що вимагаю дискваліфікації. Коли учасниці розказали про рішення, вона почала ридати й оголосила, що присвятила цю роботу щойно померлій матері. Оргкомітет знову почав говорити про благо дитини, просити від мене співчуття до її горя й вимагати призового місця, бо дитина ж страждає. Огидна ситуація. Як можна говорити про благо, заохочуючи брехню і маніпуляції? Більше в журі ні ногою.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Необ'єктивне оцінювання

Закон України «Про освіту»⁷⁶ визначає необ'єктивне оцінювання як свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти. Також порушенням є надання здобувачам освіти під час проходження ними оціню-

⁷⁶ Там само.

вання результатів навчання допомоги чи створення перешкод, не передбачених умовами та/або процедурами проходження такого оцінювання⁷⁷.

Оцінювання — один з інструментів контролю за досягненням результатів навчання здобувачами освіти. Тому заангажоване чи непрозоре оцінювання навіть з одного предмета — загроза для доброчесності всього закладу, а не тільки добробуту окремого/ї вихованця/ки. Це руйнує цінності довіри та справедливості. Упередженість під час оцінювання може перетворити його на каральне знаряддя — інструмент заохочення фаворитів й упокорення неуго�дних учнів. Не слід допускати такого. Важливо не перетворювати оцінювання на самоціль та інструмент маніпуляції.

Доброчесне оцінювання передбачає таке:

- наявність чітких критеріїв, за якими відбувається оцінювання;
- своєчасне ознайомлення здобувачів освіти з критеріями та результатами контролю;
- неупередженість педагога/ині (стать, вік, зовнішність, сімейні обставини здобувача/ки освіти не повинні впливати на оцінювання, тільки якість виконання завдань).

Існує різниця між оцінюванням виконання завдання чи успішності опанування програми гуртка, профільної школи та конкурсу або олімпіади. Змагальна складова морально пригнічує дітей і педагогів. Одні й ті ж критерії до написання есе сприймуть зовсім по-різному на конкурсі есе та в профільній школі з академічного письма. Тобто, окрім розуміння критеріїв, слід ще чітко роз'яснювати мету виконання завдання, участі в конкурсі. За можливості треба уникати кількісного оцінювання в позашкільній, намагатися надавати учасникам якісний зворотний зв'язок, робити акцент на тому, що можна покращити в роботі, м'яко вказуючи на помилки.

Порада

Важливо пам'ятати, що в конкурсному змаганні всі не можуть бути переможцями. Знизити хвилювання перед інтелектуальним змаганням вихованцям допоможе вправа, яка передбачає пропозицію виступити в ролі журі. Можна організувати внутрішній конкурс: знайти приклади текстів на певну тему або підготувати свої, пояснити, як їх оцінювати відповідно до критеріїв змагання, і дати дітям заповнити протоколи оцінювання. Завдяки такому завданню вони навчаться більш критично дивитися на свої тексти й менше демонізуватимуть журі, бо зрозуміють, як складно оцінювати чийсь роботу, не тільки отримувати оцінку.

⁷⁷ Там само.

Саботаж

Саботаж у вузькому сенсі — це перешкоджання або втручання в чужу академічну роботу з метою поліпшення свого результату, навмисне знищення чи пошкодження роботи іншого/ї здобувача/ки освіти.

Саботаж у широкому сенсі — це будь-яка поведінка, навмисно спрямована негативно вплинути на надання освітніх послуг, реалізацію академічних ролей, виконання академічних обов'язків⁷⁸.

Група вчених провела серію фасилітаційних сесій у Національному університеті Ірландії, застосувавши методологію інтерактивного менеджменту для визначення складових і причин саботажу в середовищі університету⁷⁹.

Інтерактивний менеджмент застосовують для того, щоб з'ясувати управлінські проблеми в робочому колективі. Висновки дослідників можуть бути корисними для закладів як вищої, так і позашкільної освіти. Можливо, ви впізнаєте проблеми своєї організації й спробуєте їх розв'язати.

Елейн Волес, Майкл Гоган, Кріс Нун і Дженні Гроарк, узагальнивши роботу груп фасилітації, виділили такі складові саботажної поведінки⁸⁰:

(1) Навмисна антиколегіальна поведінка:

- вибіркова комунікація (непередавання знань / інформації колегам);
- опортунізм зусиллями інших (отримання похвали за тяжку роботу, виконану іншими людьми);
- навмисне невиконання завдань (запізнення, пропуски занять, зустрічей зі здобувачами/ками освіти або колективом).

(2) Професійна нечесність:

- перебільшення роботи / можливостей (створення образу, а не змісту; зосередження на «гламурних аспектах» професії одночасно з нехтуванням повсякденними обов'язками / чорною роботою);
- міжособистісна нещирість (підлаштовування під співрозмовника/цю, висловлення різних поглядів у розмовах з різними людьми);
- брехня про роботу (використання напрацювань студентів або колег як власних);
- аб'юз (узурпація) ресурсів;
- зливання кореспонденції (демонстрація іншим конфіденційної інформації або документів колег).

(3) Непоступливість / відмова змінюватися:

78 Investigating components and causes of sabotage by academics using collective intelligence analysis / Wallace E. & others // Studies in Higher Education, 2019. Issue 12. Vol. 44. P. 2113–2131.

79 Ibid. P. 2119.

80 Ibid. P. 2120–2123.

- стратегічний саботаж (неідентифікування себе із загальним напрямом інституції через переконання, що це хибний шлях, — саботаж як таємний опір, коли пряма опозиція неможлива);
- стагнація / упертість (опір ініціюванню або впровадженню змін).

(4) Аб'юз владою:

- стосовно колег (без поваги або несправедливе ставлення до персоналу; навмисне використання своєї позиції в ієрархії задля необґрунтованих вимог до інших);
- неправильне поводження зі здобувачами освіти (делегування надміру роботи адміністраторам та аспірантам).

(5) Негативізм:

- відкрите / приховане критиканство (злослів'я щодо колег перед іншими колегами або здобувачами освіти; знецінення роботи колег перед здобувачами освіти; негативізм щодо успіху колег);
- негативне ставлення до викладання;
- переконання, що робота інших не варта уваги.

(6) Неефективність:

- як риса поведінки (необов'язковість у виконанні завдань; витрачання більшої кількості часу, ніж планувалося, на виконання завдання);
- погане лідерство (брак досвіду чи компетентностей для позиції влади).

Внутрішні причини саботажу⁸¹:

- низькі самооцінка та емпатія;
- особистий стрес і відчуття тиску;
- брак мотивації;
- низька залученість у професію (залишатися в освіті за інерцією, бо так безпечно, а не тому, що любиш цю роботу);
- невписування в культуру та цінності організації (розходження цінностей / потреб працівника/ці);
- конфлікт ролей (намагання досягнути кількох суперечливих цілей одночасно);
- переслідування власних цілей, у тому числі захланність до влади і грошей.

81 Ibid. P. 2123.

Зовнішні причини саботажу — структурна, культурна та лідерська дисфункція⁸²:

- погане керівництво / лідерство (переделегування роботи, відсутність повноважень / влади в керівників підрозділів);
- відсутність відповідальності та реальної системи підзвітності;
- брак належних мотивувальних стимулів;
- нечітка система підвищень;
- відсутність прозорих і демократичних інституційних практик;
- нестача чітко визначених цілей і пріоритетів;
- норми та «завчена поведінка» (незнання іншого способу працювати в цьому середовищі; правила закладу освіти не перешкоджають саботажній поведінці);
- персональна й групова конфліктність, змагання за визнання.

Виправити системні проблеми досить складно, але можливо. Тому перш ніж перейти до обговорення проблем на засіданнях педагогічної ради / зборах колективу закладу можна домовитися провести домашню роботу. Роздрукувати риси саботажної поведінки й чесно позначити, які з них проявляються у вас; пригадати й записати поряд кілька ситуацій, у яких вони проявилися. Ці записи не варто нікому показувати, але бажано зробити роботу над помилками, виправити шкоду, завдану саботажем, наприклад перепросити колегу, якщо ви знецінили її/його роботу. Слід поміркувати, якою була основна причина вашої саботажної поведінки, і запропонувати зміни, які допоможуть виправитися. Оскільки тема дуже чутлива — пропозиції можна зібрати анонімно через гугл-форму або скриньку довіри. На педагогічній раді або зборах колективу обговорити анонімні пропозиції, розробити дорожню карту змін та почати їх впроваджувати.

Список літератури і джерел

1. Академічна доброчесність у середній освіті: методичні рекомендації. Київ, 2021. 105 с. URL: <https://academiq.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/Akademichna-dobrochesnist-u-serednij-osviti-Metodychni-rekomendatsiyi.pdf> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку: Матеріали для ознайомлення з результатами проекту № 49169. Східноукраїнський фонд соціальних досліджень та Інститут соціально-гуманітарних досліджень ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2015. URL: <https://surgery-four.pdmu.edu.ua/storage/common/docs/R1vyflum4hNfJntUrlLfR6KRh1FhLdBWxXuD6Amv.pdf> (дата звернення: 08.09.2022).
3. Бахрушин В. Академічна доброчесність в точних науках // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 07.05.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cZMrTb3VOEc&t=1849s> (дата звернення: 15.06.2022).
4. Вершини не було: Христина Мохнацька розповіла про свою спробу сходження на Еверест // YouTube. Канал 402. 17.06.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=W6Lfn-hKkk8> (дата звернення: 06.09.2022).

82 Ibid. P. 2123.

5. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників : постанова КМУ від 21.08.2019 № 800. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-p> (дата звернення: 15.06.2022).
6. До питання уникнення проблем і помилок у практиках забезпечення академічної доброчесності : лист МОН від 20.05.2020 № 1/9-263. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/do-pitannya-uniknennya-problem-i-pomilok-u-praktikah-zabezpechennya-akademichnoyi-dobrochesnosti> (дата звернення: 05.09.2022).
7. Еверест не стерпів брехні // Галицький кореспондент. 10.06.2021. URL: <https://gk-press.if.ua/everest-ne-sterpiv-brejni/> (дата звернення: 06.09.2022).
8. Екс-журналіст Der Spiegel, який придумував тексти, збирав з читачів пожертви «для сиріт» // Європейська правда. 23.12.2018. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/12/23/7091022/> (дата звернення: 15.06.2022).
9. Журналіста німецької Spiegel спіймали на вигадуванні текстів // BBC News. Україна. 19.12.2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46627790> (дата звернення: 15.06.2022).
10. Журналістом року за версією CNN став Клаас Релотіус // ДМ media sapiens. 31.03.2014. URL: <https://ms.detector.media/presa-u-sviti/post/1239/2014-03-31-zhurnalistom-roku-za-versiieyu-cnn-stav-klaas-relotius/> (дата звернення: 15.06.2022).
11. Захарук І., Каразуб І. Без рекорду та вершини. Франківка Христина Мохнацька про підкорення Евересту // Суспільне. Новини. 17.06.2021. URL: <https://suspihne.media/140280-bez-rekordu-ta-versini-frankivka-hristina-mohnacka-pro-pidkorennja-everestu/> (дата звернення: 06.09.2022).
12. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти з підтримки принципів академічної доброчесності : лист МОН від 23.10.2018 № 1/9-650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-650729-18#Text> (дата звернення: 08.09.2022).
13. Ніколаєв Є. Як запобігати аутсорсингу завдань? // Академічна доброчесність: інформаційний бюлетень. Квітень 2021. № 14. URL: <https://academiq.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Integrity-bulletin-14.pdf> (дата звернення: 08.09.2022).
14. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.06.2022).
15. Рябоштан І. Український Стів Гласс чи Клаас Релотіус: реакція соцмереж на історію практикантки Zaxid.net, яка вигадала новину // ДМ media sapiens. 14.01.2022. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/28813/2022-01-14-ukrainskyy-stiv-glass-chy-klaas-relotius-reaktsiya-sotsmerezhi-na-istoriyu-praktykantky-zaxidnet-yaka-vygadala-novynu/> (дата звернення: 21.09.2022).
16. Шліхта Н. Мистецтво академічного письма: практичні поради // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 04.04.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TYtYgZDEVpE&t=21s> (дата звернення: 15.06.2022).
17. Investigating components and causes of sabotage by academics using collective intelligence analysis / Wallace E. & others // Studies in Higher Education, 2019. Issue 12. Vol. 44. P. 2113–2131.
18. McGowan S. Breaches of Academic Integrity Using Collusion // Handbook of Academic Integrity. Singapore, 2016. P. 221–248.

РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

Як змусити положення про академічну доброчесність «працювати»?

Наявність у закладу освіти внутрішнього документа, що регулює питання академічної доброчесності, є вимогою законів України «Про освіту»⁸³ та «Про повну загальну освіту»⁸⁴. Більшість закладів позашкільної освіти вже підготували такі документи та оприлюднили на своїх вебсайтах. На жаль, до цього завдання іноді підходять формально, лише переписуючи зміст статті 42 Закону України «Про освіту» та перелічуючи порушення доброчесності. Такий документ не сприятиме формуванню культури доброчесності, бо сам собою в певному сенсі є «читерством». Буває навіть гірше, коли один заклад списує положення в іншого закладу. Не треба так робити.

У виданні «[Академічна доброчесність у середній освіті](#)» (2021) Іван Шемелинець пояснив, як підготувати якісний нормативний документ про академічну доброчесність⁸⁵. Ці поради допоможуть і закладам позашкільної освіти розробити власне положення про академічну доброчесність або внести питання доброчесності в положення про забезпечення внутрішньої системи якості освіти. Водночас, щоб положення не залишилося тільки на папері, усі учасники освітнього процесу мають чітко розуміти принципи академічної доброчесності, правила її реалізації в закладі та їх спільність для всіх. Тому найкраще для роботи над положенням відвести достатню кількість часу та створити робочі групи, до яких би увійшли представники всіх учасників освітнього процесу — адміністрації, педагогічних працівників, вихованців, їхніх батьків.

Варто розробити анонімне опитування для збору випадків недоброчесності, висвітлення «больових точок» конкретного закладу освіти. Проаналізувати їх і на основі цього з'ясувати, як розробити механізми реагування на випадки недоброчесності, щоб не перетворити їх на формальність. Можна навіть організувати електронні форми голосування за ті або інші норми, які мають увійти в положення. Адже, наприклад, у закладі освіти з маленьким колективом неможливо створити комісію з академічної доброчесності та апеляційну комісію, бо одні й ті ж люди будуть змушені розглядати і скарги, і апеляції. Слід обговорити, як за-

83 Про освіту : Закон України.

84 Про повну загальну середню освіту.

85 Шемелинець І. Розробка закладом освіти внутрішніх нормативних документів про академічну доброчесність // Академічна доброчесність у середній освіті: методичні рекомендації. Київ, 2021. С. 23–30.

клад може розв'язати цю проблему: наприклад, залучати зовнішніх експертів, як їх обирати, залучати представників органів управління освіти, збільшувати представництво батьків і здобувачів освіти тощо.

Положення про академічну доброчесність і навчання педагогів

Майже 60 % з 238 педагогів позашкілля, які взяли участь у нашому опитуванні, не проходили жодного навчання з академічної доброчесності. Решта 96 педагогів навчалися на курсах підвищення кваліфікації чи принаймні слухали окремі вебінари на цю тему.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (ст. 54) педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність, а також дотримуватися академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами освіти в освітньому процесі⁸⁶. Для реалізації цих обов'язків та формування коректного розуміння того, як впроваджувати академічну доброчесність у закладі освіти, освітянам слід пройти відповідне навчання. Особливо доречним воно буде для колективу перед розробленням внутрішнього документа про академічну доброчесність. Також доцільно підготувати інформацію для учнів і батьків, чому заклад потребує їхньої допомоги та співпраці в цьому напрямі.

Найбільш комплексним і наближеним до потреб педагогів закладів позашкільної освіти дослідницько-експериментального напрямку є видання [«Академічна доброчесність: онлайн-курс для викладачів»](#) проекту «Ініціатива академічної доброчесності та якості освіти» (Academic Integrity and Quality Initiative, Academic IQ), який впроваджувався Американськими Радами з міжнародної освіти. Цей курс на два кредити ЄКТС може також зараховуватися як підвищення кваліфікації, він розміщений на платформі масових онлайн-курсів «Prometheus». Його великою перевагою на відміну від інших курсів є те, що завдання для оцінювання побудовані як практичні ситуації, а не тестові теоретичні питання, як часто буває.

Для тих, хто зовсім не знайомий з темою доброчесності й потребує короткого вступу, радимо два невеличкі курси:

- [«Академічна доброчесність»](#) — онлайн-курс для вчителів старших класів на «EdEra»;
- [«Академічна доброчесність в університеті»](#) на «VUMonline».

Після того, як увесь колектив орієнтуватиметься в тематиці академічної доброчесності, можна приступати до обговорення положення про академічну доброчесність чи іншого внутрішнього документа, що регулюватиме ці питання в закладі освіти. Після ухвалення документа весь колектив слід ознайомити з ним у

⁸⁶ Про освіту : Закон України.

форматі питань-відповідей. Можна зібрати тематичну педраду, на яку підготувати гру з картками із ситуаціями, які слід проаналізувати відповідно до положення.

Порада

Приклад обговорення положення про академічну доброчесність у форматі питань-відповідей на педраді: педагог виявляє, що його методичні матеріали передрукувала колега.

Варіанти дій:

- промовчати;
- поговорити з колегою;
- повідомити комісію з доброчесності.

Слід запропонувати проаналізувати короткострокові й довгострокові наслідки вибору кожної з позицій.

Як скликати комісію з доброчесності:

- зібрати друзів;
- зібрати керівників підрозділів;
- застосувати механізм з положення (для кожного закладу він буде свій).

Педагогам слід постійно вдосконалювати своє викладання та аналізувати, які особливості реалізації академічної доброчесності саме в їхній галузі, у їхній аудиторії. Тому періодично на педагогічній раді доцільно обговорювати питання доброчесності, відповідні зміни в законодавстві, нові наукові публікації, вебінари та конференції. Водночас темами обговорення можуть стати й ширші питання професійної етики, адже академічна етика тісно пов'язана з етикою загальною.

Порада

Варто розглядати на внутрішніх тренінгах чи освітянських конференціях питання мотивації до навчання і викладання, можливо, навіть художні книги та фільми, де йдеться про професійну етику й авторство. Такі відсторонені, на перший погляд, приклади більш розлогої етичної проблематики допоможуть побачити проблеми академічної доброчесності в ширшому контексті.

Пропозиції для обговорення

Гостросюжетний роман швейцарця **Жоеля Діккера «Правда про справу Гаррі Квеберта»**, окрім основної детективної інтриги, порушує питання чесності автора перед своїм творінням й аудиторією:

- Чи можна скористатися текстом того, хто його не оприлюднив, і приховати, що завдячуєш своїм успіхом іншій людині?
- А якщо цієї людини вже нема на світі й ніхто не дізнається?
- Чи успіх виправдовує все?

Серіал «Suits», відомий у нас під назвою **«Форс-мажори»**, особливо перша серія, — добра нагода поговорити в колективі про таке:

- Чи дає талант, наприклад геніальна пам'ять, право знехтувати правилами й умовами?
- А якщо ти бідний, і єдиний спосіб трохи заробити — скласти екзамени за інших?
- Рамки для ординарних людей, а якщо ти геніальний юрист, тобі можна не зважати на правила компанії?
- Чи можна ухвалити рішення одноосібно там, де передбачалося колегіальне рішення й групова взаємодія?
- А якщо ти бачиш, що група помиляється, і точно знаєш, як правильно?

Робота з цінностями

Доречно організувати спільні зустрічі для педагогів, вихованців, батьків, на яких у змішаних групах обговорити цінності академічної доброчесності. Такі зустрічі можна проводити також і онлайн, у будь-якому разі на роль модератора/ки краще запрошувати людину ззовні з досвідом фасилітації⁸⁷.

Темою зустрічі можна обрати одну з цінностей академічної доброчесності й опрацювати її через комплекс вправ, об'єднавши учасників у групи. Вправами, спільний результат яких будуть представляти різні групи, можуть бути такі:

- вибрати асоціації з цінністю та записати їх;
- скласти для цінності портфоліо, ніби вона людина, і змодельовати її співбесіду на роботу у ваш колектив;
- знайти позитивне тлумачення цінності та негативні прояви її нестачі, придумати сценку, яка ілюструє один та інший варіант;
- пояснити цінність без слів — мовою тіла;
- розповісти, як би різні тварини (кіт, лисиця, кінь тощо) пояснили, що таке чесність і довіра тощо.

⁸⁷ Супровід групового процесу, спрямованого на ефективну комунікацію, прояснення та досягнення поставлених групою цілей. Цю техніку використовують у багатьох різних галузях — освіті, психології, бізнесі, миротворчості. Абетка фасилітації «ТОБТО». Київ, 2017. 44 с.

Кодекс цінностей або кодекс честі

Може виявитися, що для вашого закладу важливі ще й інші цінності, окрім довіри, справедливості, поваги, відповідальності, чесності, відваги, визначених Міжнародним центром академічної доброчесності. Важливо разом прокомунікувати пріоритети для кожного/ї в колективі, дослухатися одне до одного й говорити про те, що непокоїть.

Коли група людей, пов'язаних спільним навчанням і викладанням, прояснила цінності для себе, важливо розробити простий кодекс, яким керуватися, щоб ці цінності реалізовувати.

Це може бути 10–15 простих правил, що корелюють з цінностями, але не повторюють їх, — кодекс цінностей або кодекс честі. Ці правила можна виробити для закладу освіти, якщо він невеликий, або адаптувати для кожного гуртка, проговорюючи спільно важливі принципи роботи.

Наприклад, цінність поваги може закріпитися в таких формулюваннях:

- «Я шаную гідність людей довкола мене, тому ставлюся до них як до особистостей незалежно від віку, гендерної ідентичності, кольору шкіри»;
- «Я ніколи не критикую саму людину, а тільки її розробку / текст»;
- «Я не критикую, щоб самоствердитися»;
- «Я шукаю, за що похвалити роботу, перш ніж розкритикувати»;
- «Я ціную час моїх колег і прагну від них того ж, тому не запізнююся й дотримуюся реченців».

Ці правила тільки орієнтовні і в жодному разі не наводяться як репрезентативні для цінності. Коли ви обдумаєте свої цінності та виробите власний кодекс, пізніше можете розмістити його в аудиторіях чи холах закладу, щоб члени колективу постійно про них пам'ятали. Можна креативно оформити їх разом з вихованцями, але в жодному разі не спускати списком згори як розпорядження керівництва. Будь-яка робота такого типу має проводитися спільно групою з вихованцями, але не нав'язуватися педагогом/инею і точно не вивішуватися як вимога від директора/ки на стіні, як це робила Долорес Амбридж у фільмі «Гаррі Поттер і Орден Фенікса».

Атмосфера доброчесності: баланс між вимогами й діями

Керівництво закладом освіти

Керівництву закладу позашкільної освіти, директору/ці та заступникам директора/ки слід пам'ятати, що встановлення правил чесної гри необхідне для всіх. Якщо працівники спостерігають, що премії, підвищення та інші заохочення отримують не ті, хто наполегливо й якісно працює, а друзі, родичі, підлабузники

або імітатори роботи, на конкурсах перемагають за домовленістю завдяки своїм родинним або дружнім зв'язкам, а не освітнім результатам — вони не сприймуть жодних дискусій про доброчесність чи діяльність з розбудови цінностей.

Керівництво закладу, педагогічний колектив, як не банально, мають демонструвати приклад доброчесної поведінки й дотримання вимог чинного законодавства України.

Кейс «Недоброчесність — убивця мотивації»

— Після очевидного підтасовування результатів під час захисту науково-дослідних робіт у МАНі відмовилася від подальшої роботи з учнями в цьому напрямі.

Усі призові місця члени журі поділили між своїми учасниками. Усі інші діти були використані як масовка. Не допомогла навіть апеляція. Соромно...

Публікується анонімно з дозволу авторки

Деякі заклади позашкільної освіти, женучись за призовими місцями на різноманітних конкурсах, проводять відбір у наукові гуртки, змушуючи писати контрольні роботи, у результаті відмовляють у прийомі тим, хто не впорався із завданням. Така практика суперечить законодавству про освіту — діти приходять учитися добровільно та мають право на здобуття позашкільної освіти відповідно до своїх здібностей, обдарувань, уподобань та інтересів⁸⁸. Тобто принаймні чогось одного з цього списку досить для зарахування в гурток — хто не вміє малювати чи грати на сцені, приходить вчитися, і його/її щирого бажання має бути досить, щоб почати навчання.

Рівні правила для всіх, чесна організація конкурсів і змагань, доброчесне оцінювання через вибір компетентного журі та уникнення конфлікту інтересів — фундамент для розбудови доброчесного академічного середовища. Керівництву слід робити акцент на позитивних аспектах дотримання доброчесності, а не покараннях, порушеннях або санкціях.

Позиціонування академічної доброчесності як найкращого спільного добробуту для всього колективу принесе більше користі, ніж атмосфера покори й страху — згадайте фінал кар'єри гогвордської директорки Долорес Амбридж у книзі «Гаррі Поттер і Орден Фенікса».

Важливо також ставити реалістичні вимоги до підлеглих. Наприклад, якщо о 10 ранку у вас нарада, на якій ви даєте завдання керівникам відділів за дві години подати аналітичну довідку про роботу закладу за рік з порівнянням з неформальною освітою природничого напрямку в Сінгапурі та рекомендаціями для вашого закладу, — не дивуйтеся, що ваші підлеглі сплагіатять, і користі з цьо-

⁸⁸ Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. Ст. 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 21.09.2022).

го завдання не буде. Бажаєте хороший результат — дайте час та умови для виконання цього завдання.

Взаємодія з вихованцями

Дослідники академічної доброчесності однакові в тому, що перш ніж вимагати дотримуватися чогось слід навчити правил і пояснити, що є позитивними практиками доброчесності.

Велику ефективність у донесенні принципів академічної доброчесності для університетів США та Європи показали ознайомчі посібники — тобто книги чи брошури для першокурсників, у яких описано, як працює цей новий для них світ:

- як слід готуватися до занять;
- який механізм виконання письмових завдань;
- як користуватися бібліотекою;
- куди звертатися, якщо виникли проблеми з навчанням;
- що робити, якщо захворів/ла і потрібно відпрацювати заняття.

Академічна доброчесність у таких брошурах найчастіше розкривається через дилеми — опис типових ситуацій, які можуть трапитися зі студентами, і варіантів дій. Студенти не отримують правильної відповіді, що саме є порушенням доброчесності. Таким чином, університети вчать їх самостійно ухвалювати рішення.

У Національному центрі «Мала академія наук України» ми спробували застосувати цей досвід, готуючи до кожного курсу чи літньої школи [гід слухача/ки](#). У цьому документі прописані:

- кодекс честі курсу — правила роботи, що ґрунтуються на академічній доброчесності;
- чітко визначені вимоги, що слід зробити для отримання сертифіката про навчання і як це завдання буде оцінюватися;
- інформація про викладачів;
- навчальна програма;
- список літератури та джерел для опрацювання;
- завдання для самостійної роботи.

Така форма комунікації була особливо ефективною в дистанційному форматі роботи, оскільки допомагала здобувачам освіти спланувати свій час і визначитися з цілями — чи вони бажають виконувати всі завдання, чи хочуть просто слухати курс для власного задоволення. Формат гйда більш персоналізований, ніж програма гуртка, складена відповідно до формальних вимог.

Такий гід для окремих гуртків, який, окрім навчальної програми, містив пояснення положень внутрішнього документа про академічну доброчесність, прави-

ла роботи з дисципліни, посилання на джерела зображень, коректне оформлення літератури тощо, був доброю підказкою для гуртківців.

Доброчесність у взаєминах з колегами

Найкоротша формула, якою можна описати, як реалізувати доброчесність у роботі з колегами, — взаємність і дотримання кордонів:

- ставитися до колег так, як бажаєш, щоб ставилися до тебе;
- якщо прагнеш, щоб твою роботу цінували й шанували, — хвалити колег, коли добре виходить у них;
- не нехтувати власними обов'язками;
- не перекидати свою роботу на інших;
- не боятися брати на себе відповідальність і чекати того ж від людей поряд;
- завжди запитувати дозвіл, якщо потрібно використати чужі напрацювання.

Академічна доброчесність у роботі гуртка

Академічну доброчесність у роботі гуртків слід вплести наскрізною лінією, а не робити окремим заняттям чи темою.

Зайве нагадувати, що під час написання та адаптації програм гуртка сам/а педагог/иня має дотримуватися цінностей доброчесності та коректно посила-тися на джерела, чітко розмежовуючи свою роботу й чужі матеріали.

Більш детально про викладання й керівництво учнівськими дослідженнями розкажемо в наступному розділі.

Співпраця з батьками або особами, які їх замінюють

Родина — первинний агент соціалізації. Норми поведінки, які засвоює дитина, традиції, яких дотримується, форми взаємодії зі світом передусім ідуть із сім'ї. Якщо хтось з родичів маніпулює, щоб добитися результату, зловживає емоційним шантажем — сльозами чи криками або навпаки обіцянками вигоди — таку поведінку перейме й дитина. Закладові освіти буде вкрай складно прищепити академічну доброчесність, якщо в родині дитина перебуває геть під іншим впливом — її бажань і прагнень не чують, хвалять тільки за перемоги, стимулюють досягати першості за будь-яку ціну, навіть з порушенням правил, карають за промахи. Тому закладу освіти варто проводити також роботу з батьками, щоб пояснити, що освіта і виховання — це спільна справа, і прагнення дитини слід ставити вище за уявний добробут престижності професії. **Психолог/иня за-кладу** може розробити вебінари для батьків або збірники порад для соцмереж / сайту. Керівники гуртків можуть розіслати лінки на матеріали з доброчесності на пошти або в чат батькам.

Так, багато батьків забороняють підліткам зосереджуватися на будь-чому, окрім вивчення предметів ЗНО. Це насправді дуже вузьке завдання, яке обмежує

юну людину й не дає розвинути кreativeності й умінню розв'язувати проблеми, які так цінуватимуть роботодавці майбутнього. Можна започаткувати читачький клуб для батьків, який збиратиметься раз на місяць онлайн, щоб обговорити книги про виховання й наукпоп. **Бібліотекар/ка** закладу освіти може підготувати опис такої літератури для соцмереж з коротким конспектом чи анотацією книг.

Соціальні мережі закладу освіти

Багато закладів освіти використовують соцмережі Facebook, Instagram, Telegram тощо тільки як інформаційні майданчики, пишуть класичні дуже довгі замітки про заходи, які відбулися, таким чином дублюючи сайт і марнуючи безцінний медійний ресурс.

Соцмережі мають великий освітній потенціал, у тому числі для розвитку доброчесності. Академічна доброчесність може стати постійною темою, яку періодично варто висвітлювати на сторінці, орієнтуючись на різні цільові аудиторії:

- колегам будуть цікаві новинки законодавства та публікації з теми;
- здобувачам освіти — поради, як бути доброчесними, яскраві українські та світові кейси порушень та їхні наслідки;
- батькам — поради з виховання й освітні тренди.

Існує певний етикет поведінки в соцмережах: не можна красти контент, тобто брати текст, який вам сподобався, і передруковувати його в себе на сторінці без посилань на автора. Для закладу освіти це взагалі сором. Те саме стосується використання зображень — фотографій, відео, малюнків, колажів, навіть мемів (кумедних картинок — так, у них теж є автор). Досить поставити емодзі — маленький малюнок фотоапарата чи відеокамери — і написати ім'я людини, у якої взято це зображення чи яка фотографувала захід (навіть якщо це хтось з дітей або колега), або написати *«текст Олени Іваненко»*, щоб бути доброчесними в соцмережах. Якщо ви використовуєте авторський малюнок, можна поставити знак авторського права © і додати ім'я художника/ці.

Найчастіше людину тегають — прив'язують її сторінку до підпису. Так може постраждати узгодження слів у реченні, але доброчесності буде дотримано. Для тегу на сторінку треба надрукувати значок @ і почати писати ім'я людини або назву сторінки / організації, у якої ви скопіювали контент; коли фейсбук запропонує правильну сторінку — натиснути на неї. Якщо не вдалося, не засмучуйтеся — ви можете дати покликання на сторінку автора/ки в коментарі.

Якщо ви хочете оприлюднити інформацію, яку отримали в приватному листуванні (навіть діловому) чи в розмові, слід запитати дозволу респондента/ки. Те саме стосується поширення матеріалів із семінарів чи тренінгів.

Етичність фотографування неповнолітніх

Оприлюднення фотографій на сайті чи в соцмережах закладу — складне етичне та юридичне питання. Існує колізія між тим, що таким чином заклад доводить ефективність і прозорість своєї роботи, і тим, що це відбувається шляхом

оприлюднення фото неповнолітніх. Педагогам складно буде переконати вихованців у щирості бесід про цінності довіри та поваги, якщо вони змушують дітей фотографуватися, коли ті не бажають.

Під час курсу «Академічна доброчесність для педагогів» Національного центру «Мала академія наук України» (25–26 березня 2021 року) ми намагалися розібратися в тому, як законодавство регулює питання фотографування дітей у закладі освіти.

Видання «Абетка для директора. Внутрішня система забезпечення якості освіти»⁸⁹ пропонує таке роз'яснення:

«Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (частина 2 статті 32 Конституції України). Таким чином, за загальним правилом перед зйомкою та розміщенням фото- чи відеоматеріалів закладом освіти, наприклад, на своєму вебсайті, слід отримати дозвіл на це від батьків чи інших законних представників дитини (бажано у письмовій формі).

Проте такий дозвіл не потрібен у разі:

- проведення заходів публічного характеру в закладі та відсутності прямої заборони батьків, інших законних представників дитини на зйомку та розміщення матеріалів (частина 1 та 3 стаття 307 Цивільного кодексу України);
- здійснення зйомки та розміщення матеріалів в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ч. 2 ст. 32 Конституції України);
- якщо відзняті матеріали не дають можливості ідентифікувати особу дитини (Рішення Європейського суду з прав людини у справі Kahn vs. Germany від 17 березня 2016 року)⁹⁰.

Пані Валентина Краснікова, заступниця директора Глевахівського ЗЗСО, поділилася досвідом проведення акції на тему безпеки дітей в інтернеті: «Акція проводилася ГО «Безпека дитини в інтернеті» | #stop_sexтинг, МОН та офісом Уповноваженого з прав дитини. Ми відправили фото з уроку із закритими обличчями дітей (замість облич були смайлики)», — і навела лист-відповідь від команди Уповноваженого з прав дитини:

«Звертаємо Вашу увагу, що фізична особа може бути знята на фото чи відео тільки за її згодою (стаття 307 ЦКУ). Стосовно неповнолітніх, така згода надається їх батьками/опікунами (статті 31, 32, 237 та 242 ЦКУ). Тому просимо робити фотопідтвердження проведеного уроку без фотографування дітей незалежно від ракурсу та інших засобів забезпечення їх конфіденційності».

89 Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Внутрішня система забезпечення якості освіти: Абетка для директора. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ: Державна служба якості освіти, 2019. С. 51–52. URL: <https://tinyurl.com/abetka19> (дата звернення: 21.09.2022).

90 Там само.

Отже, на курсі ми дійшли висновку про різницю між фотографуванням на уроці й знімкуванням публічних заходів у закладі освіти. Окрім згоди на фотографування від батьків, слід запитувати і дітей, чи можна їх сфотографувати.

Етично також запитати в дітей, чи не заперечують вони проти того, щоб їхні фото були на сайті, у соцмережах закладу. Підлітки дуже вразливі до власної репрезентації в соціальних мережах, тому поцікавитися їхньою думкою буде доброчесно.

Кейс «Як зрадити довіру»

— На попередньому місці роботи я відповідала за соцмережі закладу освіти. Досвіду smm у мене не було. Керівництво мало лише одне побажання: щоб мелькали усміхнені лиця студентів у різній обстановці, а на щось складніше в мене й досвіду не вистачало. Ми ходили то в театр, то в музей, то в кіно, то в парк на тренажери. Скрізь я їх фотографувала для контенту. Студенти сприймали культурну програму дуже по-різному — для когось і фільми про супергероїв видавалися каторгою, бо це ж з викладачкою. Але були дві дівчинки, які отримували насолоду від кожного заходу. Спілкуватися з ними було легко й приємно. Я цінувала ці стосунки. Проте ніколи не питала дозволу на те, щоб виставляти фото. Тільки зараз розумію, як це неправильно.

Одного разу я виставила фото, де обличчя однієї з дівчат трошки розмило. Мені зображення видавалося цілком прийнятним. Там був дальній план театральної ложі і основне — студентки в театрі. Але дівчата дуже засмутилися, їм не подобалося все: пози, у яких вони сидять, як виглядають обличчя. Я спробувала відмахнутися, що вони вигадують. Але вони сказали: ви не знаєте, як довго й злісно люблять плікувати наші однокурсники. Нам це фото довго пригадуватимуть.

Я подумала, що вони драматизують, і не видалила зображення. Зараз розумію, як це було нечесно й нечутливо до них. Я мала узгодити публікацію й не бентежити їх.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Кейс «Як відбити охоту до читання»

— Знаю, що багатьом територіальним громадам складно закуповувати книги для сільських бібліотек. Тому коли бачу бібліотекарів, які беруть участь розіграшах або шукають старі книги, намагаюся запитати, якої саме літератури бракує, і купую потрібне. Часто бібліотеки ведуть свої соцмережі й роблять пост вдячності за подарунок, фотографуючи красиво нові надходження з квітами або на полицях — залежить від фантазії. Це, звичайно, дуже приємно, але іноді викликає гіркоту.

Одного разу я подарувала сільській бібліотеці популярну серію дитячих книг. Я уявляла, як діти приходять у бібліотеку й радіють, що можуть почитати новинку. Але в пості вдячності я побачила насуплені обличчя дітей, які на витягнутих руках тримали книги подалі від себе, і зрозуміла, що швидше за все їх відірвали від цікавих справ і змусили позувати. І точно вони не прийдуть у бібліотеку за цією книгою. У тексті мені дякували, але було чомусь соромно й боляче, я ж хотіла порадувати дітей, а не показухи за кошт дитячого добробуту.

Публікується анонімно з дозволу авторки

Список літератури і джерел

1. Абетка фасилітації «ТОБТО». Київ, 2017. 53 с.
2. Академічна доброчесність в університеті // ВУМonline. URL: <https://vumonline.ua/course/academic-integrity-at-the-university/> (дата звернення: 16.06.2022).
3. Академічна доброчесність: онлайн-курс для викладачів // Prometheus. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+AI101+2021_T2/about (дата звернення: 16.06.2022).
4. Академічна доброчесність: онлайн-курс для вчителів старших класів // EdEra. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:AmericanCouncils+AcIn101+AcIn2019/about> (дата звернення: 16.06.2022).
5. Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О. Внутрішня система забезпечення якості освіти: Абетка для директора. Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти. Київ: Державна служба якості освіти, 2019. 240 с. URL: <https://tinyurl.com/abetka19> (дата звернення: 21.09.2022).
6. Діккер Ж. Правда про справу Гаррі Квеберта: роман. Переклад з франц. Леоніда Кононовича. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 704 с.
7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 08.09.2022).
8. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 08.09.2022).
9. Про позашкільну освіту : Закон України від 22.06.2000 № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 21.09.2022).
10. Шемелинець І. Розробка закладом освіти внутрішніх нормативних документів про академічну доброчесність // Академічна доброчесність у середній освіті: методичні рекомендації. Київ, 2021. С. 23–30.
11. Suits // IMDb. URL: <https://www.imdb.com/title/tt1632701/> (viewed on: 21.09.2022).

Розділ 4. ДОБРОЧЕСНЕ КЕРІВНИЦТВО УЧНІВСЬКИМ ДОСЛІДЖЕННЯМ

Вибір педагогічної стратегії

Позашкільня пропонує додаткову освіту. Навчатися сюди приходять діти та підлітки, які відчують, що не можуть реалізуватися повною мірою в закладі загальної середньої освіти, тому увесь освітній процес має бути більш орієнтованим на особистість. Між педагогом/инею і вихованцем/кою формується тісний зв'язок, особливо якщо, окрім гурткової роботи, викладач/ка виконує роль наукового/ї керівника/ці, спрямовує дослідницьку діяльність вихованця/ки.

Важливо в цій справі орієнтуватися на діалогічну, а не монологічну комунікацію в навчальній аудиторії, навчити вихованців прислухатися до особистих прагнень, а не тиснути викладацьким авторитетом. Вибір педагогічної стратегії має значний вплив на формування культури академічної доброчесності в закладі освіти.

Венді Сазерленд-Сміт, дослідниця проблем плагіату в академічному письмі, застерігає педагогів від використання підходів, що можуть створити «промоцію культури копіювання»⁹¹. До таких вона відносить трансмісивний підхід, за яким навчання розглядається як передача знань (трансмісія)⁹². Педагог/иня при цьому виступає як носій знання, «криниця мудрості», а учні мають тільки записувати за ним/нею та некритично «вивергати інформацію, намагаючись дати «правильну» відповідь»⁹³. Такий підхід концентрується тільки на змісті та фактичних знаннях, що робить його інструментальним і передбачає заздалегідь відомий результат — відтворення знань учителя/льки⁹⁴.

На думку Сазерленд-Сміт, якщо ми чекаємо тільки відтворення знань, то приймаємо учнів копіювати тексти, а не ставити до них питання⁹⁵. Дослідниця, видається, навіть іронізує над тим, що ця правильність відповіді — сконструйована учителем/лькою. На противагу цьому застарілому баченню взаємодії вчителя/льки та учня/иці вона відстоює трансформативний підхід як «промоцію інтелектуальної еволюції в класі»⁹⁶.

91 Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet and Student Learning. Improving Academic Integrity. New York: Routledge, 2008. P. 198.

92 Ibid. P. 29.

93 Ibid. P. 198.

94 Ibid. P. 29.

95 Ibid. P. 203.

96 Ibid. P.198.

У трансформативному освітньому середовищі висока взаємодія учнів з ідеями, одне з одним і практиками читання дослідницької літератури та джерел.

Базові принципи цього підходу:

- взаємодія між однолітками як ключовий елемент роботи;
- запитування й критика ідей як фундамент навчання.

Трансформативний підхід для учнів передбачає:

- активну участь у навчальних заняттях, навіть у ролі лідерів групи;
- конструювання власного розуміння питань і проблем з джерел, які вони читають на занятті, і дискусій у форматі критичної рефлексії;
- відкритість і зацікавлення ділитися думками й розвиватися.

За трансформативного підходу вчителі:

- дотримуються принципів демократичного навчання та викладання;
- спрямовують і полегшують шлях учнів у предметних дисциплінах, допомагаючи їхньому зростанню;
- діють тільки як частина групи, а не її центр (голос учителя/льки не є вирішальним на занятті, він навіть обмежений)⁹⁷.

Ризики хибного тлумачення ролі наукового керівника

Завдання керівника/ці — наставництво й спрямування вектора дослідження. Він/вона має показати, як правильно допомогти роздробити велике завдання наукового дослідження на дрібніші підзавдання (вибір тематики, окреслення предмета, об'єкта, методології), а не виконати роботу замість учня/иці.

Кожен вид роботи здобувачі освіти мають навчитися робити самостійно: від вибору теми, пошуку літератури до написання тексту та його редагування, оформлення списку джерел, підготовки доповідей і презентацій.

У жодному з цих видів робіт, якщо йдеться про конкурсні роботи, науковий/а керівник/ця не може розглядатися як співавтор/ка, тільки як наставник/ця.

Іноді педагоги настільки приростають до наукових проєктів, якими керують, що розчиняються в цій роботі, починають плутати свою роль і вважати дослідження своїм, а себе співавтором/кою. Якщо педагог/иня виконує дослідження замість учня/иці чи вихованця/ки — це порушення доброчесності й професійних кордонів.

Керівник/ця має нагоду поділитися способом взаємодії й змалювати шлях, який пройшов/ла учень/иця, у відгуку наукового/ї керівника/ці, якщо конкурсне змагання передбачає такий документ. Знову ж таки, у ньому не варто хвалити себе чи оцінювати виконане учнем/ицею дослідження, а краще описати шлях,

97 Ibid. P. 198–203.

який пройшов/ла учень/иця, як ставив/ла завдання та досягав/ла мети, яких додаткових зусиль доклав/ла.

Педагог/иня ніколи не може ставити свій добробут вище за благо вихованця/ки, використовувати підопічного/у як засіб досягнення мети: у жодному разі не можна силувати до участі в конкурсах, змушувати писати дослідницьку роботу чи нав'язувати тему дослідження. Усе перелічене вище є порушенням доброчесності — тиском.

Позашкільна освіта — це право дитини, а не обов'язок.

Робота з мотивацією

Науковий/а керівник/ця у позашкільній має допомогти визначитися зі справою до душі. Ідеться не тільки про майбутній фах, а загалом про речі, які приносять насолоду, — подорожі, волонтерство, екоактивізм чи аніме та K-Pop тощо. Існує багато способів, завдяки яким педагог/иня може допомогти вихованцям знайти мотивацію. Один з них — порекомендувати підписатися на сторінки топових медіа в соцмережах, де часто пропонують стажування для початківців, тематичні групи в месенджерах на кшталт «Можливості»⁹⁸. Педагог/иня зі свого боку може стежити за офіційними листами від Міністерства освіти і науки України про оголошення конкурсів й олімпіад і пропонувати брати в них участь. Це може здаватися значною додатковою роботою, але якщо домовитися з колегами включати ці практики в проведення гуртків з різних предметів, ділитися спостереженнями, то справа виявиться не такою складною.

Важливо сприяти розвитку внутрішньої мотивації вихованців, а не зовнішньої. Внутрішня мотивація — задоволення від самого процесу діяльності. Зовнішня — керування винагородами. Педагог/иня може допомогти дитині знайти внутрішню мотивацію через намацування того, що їй цікаво, щоб у результаті викристалізувати тематику майбутніх досліджень.

Порада

Розглянемо алгоритм «намацування» теми дослідження на прикладі творчості Лесі Українки відповідно до прагнень і цінностей вихованок.

Деякі старшокласниці нині свідомо позиціонують себе як феміністки. Підкажемо, як поєднати світоглядні пошуки з навчанням: один і той же ідейний напрям «Фемінізм і Леся Українка» можна досліджувати з погляду історії, літературознавства, філософії або мистецтвознавства. Вибором галузі знань будуть зумовлені уточнення предмета дослідження (це позначиться на формулюванні теми), джерельна база та методи дослідження, обґрунтування його актуальності.

⁹⁸ «МОЖЛИВОСТІ» — освітній телеграм-канал, що публікує пропозиції розвитку, освіти, кар'єри, подорожей, самовдосконалення для української молоді. URL: <https://t.me/+O91rmx6Gwvk5OGU6> (дата звернення: 21.09.2022).

Керівнику/ці слід пояснити, які аспекти можна досліджувати з погляду різних наук.

В історичному дослідженні слід аналізувати історичний контекст, який оточував Лесю Українку, документи (ними можуть бути архівні джерела, листи, статті письменниці), які б дали уявлення про її зв'язок і ставлення до руху за права жінок.

У літературознавчій розвідці варто звернутися до інтерпретації жіночих образів у драматургії і/або прозі Лесі України. Джерелами також можуть стати не тільки самі твори, а й різноманітні варіанти редактури чи листи, у яких авторка міркує над образами.

Філософське дослідження передбачає з'ясування філософського підґрунтя творчості: кого з філософів читала Леся Українка, як інтерпретувала їхні ідеї в контексті вказаної теми, як ці філософські ідеї вплинули на її творчість.

З погляду мистецтвознавства (історії мистецтв) можна, зокрема, проаналізувати, як фемінізм у творчості Лесі Українки був інтерпретований у перформативних практиках мисткинь ХХІ ст.

Критична література також має відповідати обраній галузі знань. Досить дивно бачити в історичному дослідженні лише літературознавчі праці й навпаки.

Схожий алгоритм можна застосувати до будь-якої популярної теми, яка цікавить учня/ицю, — стендапу, аніме, блогерства, соцмереж тощо.

При цьому не варто боятися, якщо вихованець/ка запропонує досліджувати феномен, поки не знайомий педагогу/ині. Такий ентузіазм варто заохочувати (саме тоді внутрішня мотивація учня/иці буде найсильнішою). Можливо, досліджуючи нове, педагог/иня зможе вдосконалити власні форми викладання.

Важливе завдання керівника/ці — правильно визначити межі дослідження, щоб формат був посильним для учня/иці. Найкраща тема — вужча тема.

На етапі підготовки до презентації дослідження також варто працювати з внутрішньою мотивацією учасника/ці. Доцільно звернутися до результатів досліджень мотивації психологині Гебріел Етінген і картки-нагадування БРПП (бажання — результат — перешкода — план) для учнів, яку вона пропонує⁹⁹. На основі власних 20-річних досліджень психологиня спростовує популярну ідею позитивного мислення про те, що для досягнення результату основне — візуалізувати успіх. Етінген доводить, що практика «мрійництва» може бути шкідливою й стане перешкодою для досягнення мети. Найкращих результатів у навчанні й кар'єрі досягають саме ті люди, які розглядають варіанти перешкод, які трапляться на шляху до мети, і продумують план дій на такі випадки. Схему БРПП можна пропрацювати з учнями під час підготовки до змагання. Важливо орієнтувати їх на здорову конкуренцію й гідне суперництво. Не підказувати питання до опонентів.

⁹⁹ Етінген Г. Перегляд позитивного мислення. Київ: Наш формат, 2015. 208 с.

Навчання академічного читання

Дослідники в галузі освіти стверджують, що учні й студенти потребують навчання академічного читання — критичного аналізу джерел — так само, як і письма. Саме компетентності читання академічних текстів створюють підґрунтя для розвитку академічного письма.

У 2009 році аналіз есе студентів, які перший рік вивчали курс академічного письма, показав труднощі з вибором належних джерел, зловживання випадковими ресурсами з інтернету. Навіть якщо студентам вдавалося віднайти справді академічні джерела, більшість з них не розуміли, наскільки авторитетні та актуальні ці праці для нашого часу, чи не були заангажованими автори роботи¹⁰⁰. Це дуже знайома ситуація для вчителів та університетських викладачів України.

Дослідження 2013 року вказують на те, що студентам важко взаємодіяти з джерелом цілісно: незалежно від обсягу публікації, яку опрацьовують, «три сторінки чи 400», у своїх есе вони все одно цитують лише перші дві сторінки джерела¹⁰¹.

Венді Сазерленд-Сміт узагальнила педагогічні практики, які допомагають учителям розвивати культуру доброчесності, у тому числі через навчання академічного читання¹⁰². Дослідниця радить таке:

- розробляти (дизайнувати) завдання таким чином, щоб студенти могли використати свій досвід. Байдуже, чи це лабораторна робота, чи польове дослідження — співвідношення теорії з власним практичним досвідом зменшує ризик плагіату й обману¹⁰³;
- пропонувати виконати не одне велике, а різноманітні менших завдань, які вибудовують різні навички. Наприклад, одне велике завдання — рецензування статті — розбити на дрібніші й не загадувати відразу писати рецензію на статтю. Спершу можна запропонувати учням вдома критично прочитати дві різні журнальні статті на певну тему, виділити в них ключові моменти, порівняти їх, а потім обговорити на занятті з групою. Подібні завдання, вважає Сазерленд-Сміт, дадуть змогу педагогу/ині перевірити, чи учні схоплюють ключові ідеї та чи здатні сформулювати (або переформулювати їх) своїми словами; якщо навички читання в групі слабкі, можна починати з читання коротких академічних текстів уголос на занятті, щоб обговорювати незрозумілу термінологію в ході читання, а вже потім переходити до більш складної форми самостійного читання з подальшим обговоренням. Щоправда, бажано утримуватися від того, щоб відразу пояснювати дітям значення незнайомих слів. Найкраще — підібрати лінки на тематичні онлайн-енциклопедії й пропонувати шукати визначення там;
- обговорювати використання технологій виявлення плагіату та розповідати студентам, що ви готові зробити, якщо підозрюєте плагіат;

100 Davies L. P., Howard R. M. Plagiarism and the Internet: Fears, Facts, and Pedagogies // Handbook of Academic Integrity. Singapore, 2016. P. 601.

101 Ibid.

102 Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet and Student Learning. P. 224.

103 Більше про доброчесний дизайн освітніх програм можна дізнатися з курсу «Академічна доброчесність: онлайн-курс для викладачів» на «Prometheus».

- чітко пояснювати процеси та процедури, які ви застосовуєте для виявлення недоброчесності, та обговорювати, чому саме ви підтримуєте їх;
- забезпечувати відкрите обговорення та моделювання власних цінностей викладача/ки щодо взаємодії з етичними практиками: чи відзначаєте ви всі посилання на ваших PowerPoint-презентаціях до занять, у посібниках і рекомендаціях чи в роздатковому матеріалі;
- обговорювати плагіат з учнями та запитувати, як вони розуміють або намагаються уникнути його. Наприклад, Сазерленд-Сміт підтримує практику педагогів, які розпочинають семестр з опрацювання з учнями нещодавньої журнальної статті. Варто звернути увагу на те, як учні вирішують, яка інформація важлива, а яка ні, і як вони викладають ідеї усно та письмово. Цитування та посилання також доцільно обговорити під час цієї роботи;
- допомогти учням зрозуміти, що їм необхідно критично використовувати інформацію з інтернету, й обговорити критерії оцінювання вебресурсів¹⁰⁴.

Надійність джерел

Навчання академічного читання з вашої дисципліни доцільно поєднувати з обговоренням того, які джерела можна вважати вартими довіри й придатними для наукового дослідження, а які — ні.

Загальні поради, чим користуватися як надійними ресурсами:

- наукові статті в журналах із хорошою репутацією, українські та міжнародні (мають практику сліпого рецензування статей, не публікують авторів за гроші);
- книги авторитетних видавництв — академічні дослідження та наукпоп;
- збірки тез і виступів на наукових конференціях;
- якісні науково-популярні блоги та портали.

Вікіпедія, сайти, у тому числі новинні, — це джерела інформації, але не авторитетні для власного академічного дослідження.

Сайти готових рефератів і дипломних — це зло, з яким треба боротися.

Сайти з підручниками у «вільному доступі» так само є тільки маскуванню для торгівлі студентськими роботами.

Найкраще опрацювати питання надійності джерел у межах практичного заняття. Педагог/иня може вибрати кілька варіантів ресурсів з переліку вище й запропонувати учням визначити, чому джерело варте довіри. Потім надати свої поради залежно від профілю гуртка.

Орієнтовний алгоритм роботи з джерелом, який можна запропонувати вихованцям:

- прочитати статтю (удомо або на занятті, якщо вона невелика);

¹⁰⁴ Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet and Student Learning. P. 197–198.

- визначити жанр тексту (науковий, науково-популярний, публіцистичний тощо);
- поміркувати, чи можна довіряти джерелу, що дає нам підставити припустити, що автор/ка фахівець/чиня у темі;
- виділити основні тези, які обстоює автор/ка;
- перелічити аргументи, наведені, щоб переконати читача/ку;
- виділити ключові слова в статті;
- подумати, чи текст маніпулює увагою, можливо, тисне на емоцію або в ньому наведені непідтверджені дані;
- переконатися, чи немає в тексті ознак когнітивних упереджень¹⁰⁵, голослівних тверджень, псевдонауковості;
- з'ясувати, чи зрозумілі завдання, які ставив перед собою автор/ка, чи вдалося їх досягнути;
- поміркувати, чи пропонує стаття досі не відоме знання;
- визначити, що нового вони дізналися для себе, чого не знали раніше, як зможуть використати це нове знання.

Науково-популярні ресурси

Важливо дати інструменти пошуку джерел, у тому числі в інтернеті.

За новими відкриттями в науці, тим, що актуально в цікавій галузі знань, зручно стежити в блогах. З ресурсів, перелічених нижче, також можна брати статті для тренування навичок читання.

Куншт

<https://kunsht.com.ua/>

«Куншт» — це медіа, що пояснює, як наука визначає людське життя від повсякдення до глобальних змін. Таким чином воно культивує новий світогляд і просуває самоосвіту. Містить тексти з біології, медицини, психології, суспільствознавства, фізики, хімії, технологій, подкасти з медіаграмотності тощо. Окремий розділ присвячено руйнуванню псевдонаукових міфів.

МАН. Платформа

<https://platform.man.gov.ua/>

Це медіа Малої академії наук України, що позиціонує свій формат як едутеймент — від англійських слів «education» (освіта) та «entertainment» (розва-

¹⁰⁵ Біла О. Когнітивні упередження: лекція // Facebook. Всеукраїнська олімпіада з філософії. 04.12.2021. URL: <https://www.facebook.com/PhilosophyOlympiadUkraine/videos/596293951586159> (дата звернення: 10.06.2022).

ги). Ресурс розповідає про відкриття та цікавинки світу науки. Містить статті, інтерв'ю з науковцями, відеокурси та конспекти лекцій учених.

Класичні лекції науковців та навчальні курси за різними напрямками доступні на [ютуб-каналі МАН](#).

Моя наука

<https://my.science.ua/>

Це ініціатива вчених НАН України. Сайт, на якому справжні науковці з різних напрямів — фізики, біології, медицини, психології, гуманітарних наук — розповідають про цікаві наукові факти, відкриття світової та української науки.

Команда «Моєї науки» започаткувала щорічне проведення «Днів науки» у різних містах України. На порталі також можна знайти інформацію про лекції, екскурсії та інші науково-популярні заходи.

WAS

<https://was.media/uk/>

«WAS» — історичний онлайн-журнал, що «розповідає про історію без академічності»¹⁰⁶. Головний редактор застерігає, що посилаючись в учнівських дослідженнях на них не слід. Хоча матеріали є правдивими, фактчекінг (перевірку фактів) роблять кілька редакторів, але видання не наукове, оскільки автори лише цікаво переказують уже відомі відкриття й самі переважно не є істориками¹⁰⁷. Водночас матеріали медіа можна читати для натхнення й пошуку тематики власного дослідження.

Медіа «WAS» також має свій [ютуб-канал](#).

Пломінь

<https://plomin.club/category/articles/>

Це медіа про культуру, філософію, мистецтво, політику та ін.

Самі автори заявляють, що вони пишуть про метафізичне, історичне, містичне, контексти та сенси.

Цікава наука

<https://www.youtube.com/c/cikavanauka>

Канал популяризує наукову грамотність, дублюючи науково-популярні та освітні відео з фізики, астрономії, біології, географії та математики українською мовою.

¹⁰⁶ Вишницька А. Як працює редакція WAS.media // Media.Lab. 24.07.2018. URL: <https://medialab.online/news/was/> (дата звернення: 21.09.2022).

¹⁰⁷ Там само.

Довколаботаніка

<https://www.youtube.com/c/Довколаботаніка>

«Довколаботаніка» — це канал ученого-ботаніка Олексія Коваленка, співробітника Національного науково-природничого музею НАН України. Містить наукові лекції та науково-популярні відео із зоології й ботаніки, оповідає про останні відкриття в цих науках, а також пояснює, за що присудили Нобелівську премію 2020–2021 рр. у різних галузях.

Клятий раціоналіст

<https://www.youtube.com/channel/UCioz7pLeEpBNrFfwHb2m-pA>

Це науково-популярний канал, що просуває критичне мислення, раціоналізм і спонукає користуватися науковим методом.

Блогер Артем Албул розвінчує псевдонауки та міфи про здоров'я, дієти, ГМО, «здорове» харчування і навіть кулінарію. На каналі є ціла серія матеріалів «Наукою по ковіду». До всіх відео подані посилання на наукові джерела.

Твоя підпільна гуманітарка

<https://www.youtube.com/c/ТвояПідпільнаГуманітарка>

«Твоя підпільна гуманітарка» — науково-популярний канал з лекціями, дискусіями, що стосуються гуманітарних наук. Письменники та перекладачі Остап Українець і Євген Лір розповідають про філологію, знакові тексти й процеси світової та української літератури, пояснюють резонансні теми — фемінітиви, деколонізацію та багато іншого.

Історія без міфів

<https://www.youtube.com/c/ІсторіяБезМіфів>

Це популярно-історичний канал, що бачить своїм завданням спростування антинаукових міфів, фейків і стереотипів про Україну та українців. Експерти випусків — фахівці в галузі різних періодів і розділів історичної науки — політичної, військової, економічної історії, міжнародних відносин, історії культури, мистецтва і спорту тощо. На каналі є відео, присвячені середньовічній Русі, періоду Козаччини, Української революції 1917–1921 рр., Другої світової війни, видатним українським діячам, польсько-українським взаєминам та викриттю маніпуляцій російської пропаганди.

Де шукати наукові джерела?

Поширеною помилкою учнів і студентів на початку дослідницької діяльності є спроба користуватися загальними пошуковими сервісами для того, щоб знай-

ти наукові джерела. Такий спосіб видає сотні тисяч результатів, серед яких практично неможливо знайти необхідне. Навички пошуку онлайн також належать до компетентностей дослідника/ці, їх слід розвивати під час занять.

Варто пояснити, що більш ефективно працювати в онлайн-бібліотеках. Можна провести це заняття у формі пошуку за тематикою гуртка або перетворити його на гру, запропонувавши пошукати наукові джерела за ключовими словами, які не сподіваєшся побачити в академічних текстах («зомбі», «вампіри» тощо), або за назвами популярних серіалів чи музичних гуртів.

Онлайн-бібліотеки¹⁰⁸

Електронний каталог Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського

<https://cutt.ly/TXduq1T>

Каталог дозволить відшукати й завантажити автореферати дисертацій, наукові статті українських фахових журналів, знайти описи книг за тематикою пошуку з фондів бібліотеки.

Електронна бібліотека «Україніка»

<https://cutt.ly/lXduS9r>

Цей ресурс створений до 100-річчя НАН України та НБУ ім. В. І. Вернадського. Містить джерела з різних галузей знань. Тут є повнотекстові книги, журнали, рукописи, карти і навіть ноти.

Google Scholar (Гугл-академія)

<https://scholar.google.com/>

Google Scholar — інструмент Google, що дозволить знайти в пошуковій системі саме наукові публікації (українські й закордонні), у тому числі відсортувати найновіші.

Електронна бібліотека «Культура України»

<https://elib.nlu.org.ua/>

Це проєкт Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. Містить оцифровані аналоги друкованих видань з культурології, мистецтвознавства, етнографії та творів мистецтва, зокрема велику колекцію книг про український модернізм і твори авторів «Розстріляного Відродження». Тут також можна знайти видання, що стосуються методологій дослідження.

¹⁰⁸ За основу взято перелік онлайн-бібліотек з видання «Академічна доброчесність у середній освіті: методичні рекомендації» (2021) з доповненнями.

Academia.edu

<https://www.academia.edu/>

Academia.edu — соцмережа для науковців, куди самі вчені викладають власні оприлюднені статті, уривки книг або й повні тексти, презентації доповідей на конференціях. Слід бути уважними, оскільки платформа пропонує скористатися платною версією, водночас у безкоштовній версії також можна шукати статті.

JSTOR

<https://www.jstor.org/>

Це диджитал-бібліотека, що надає доступ до журнальних наукових статей, книг і зображень із 75 дисциплін. Можна зареєструватися за допомогою пошти @gmail.com і безоплатно читати до 100 статей на місяць, а більші обсяги вимагають платної підписки.

Навчання академічного письма

Формування навичок академічного читання, пошуку в інтернеті в освітньому процесі мають відбуватися паралельно з навчанням академічного письма. Завдання, спрямовані на розвиток цих навичок, не слід виносити в окрему тему, вони мають бути вплетеними в навчальну програму гуртка наскрізно, як і обговорення принципів академічної доброчесності.

Порада

Іноді педагоги вважають, що на фізиці чи хімії вони мають дати тільки предметні знання, а основи дослідницької діяльності виносять у програмі в окрему тему чи взагалі окремий гурток, проте так робити не слід. Наприклад, у програмі гуртка з астрономії є тема «Галактика Чумацький шлях». Можна побудувати роботу таким чином: запропонувати гуртківцям знайти науково-популярну статтю на «Куншті» й наукову статтю у каталозі НБУ ім. В. І. Вернадського, що стосуються теми; прочитати їх і порівняти стилі викладу, виділити основні думки, ключові слова; написати рецензію на одну зі статей, коректно оформивши бібліографічне посилання на джерело, або академічне есе, у якому проаналізувати, як змінилося бачення нашої галактики завдяки науковим відкриттям.

В українській освіті поширене упередження, що пишуть есе тільки в гуманітарних науках, що це те, до чого людина має або не має хист. Наслідки такого стереотипу часто пожинають члени журі конкурсів екологічного спрямування, на яких змушені читати твори про природу й пафосні заклики не смітити

замість оригінальних міркувань і рефлексій про проблеми довкілля. Насправді написання есе потребує навчання й практики, послідовності значно більше, ніж таланту. Уміння писати есе, анотації, рецензії, огляди літератури необхідне в кожній галузі знань. Управління в цих дрібних формах роботи дозволить краще впоратися з більшою — дослідницькою. Адже найчастіше проблеми з текстами конкурсних робіт виявляються у страхів сказати своїми словами, надмірному триманні за авторитети, на які посилаєшся. Плагіат часто чатує там, де бояться мислити й говорити самостійно.

Багато викладачів радять як найкращий вступ до академічного письма книгу Умберто Еко «Як написати академічну роботу»¹⁰⁹. Це справді дуже добра праця не тільки для старшокурсників, а й усіх, з ким академічне дослідження трапляється вперше. Професор Еко пояснює, як:

- обрати тему й не розгубитися в ній;
- зібрати матеріал;
- розрізнити першоджерела та вторинні джерела;
- працювати в бібліотеці та складати бібліографію;
- писати текст;
- цитувати й робити парафраз, не допустити плагіату;
- дотримуватися дослідницької етики.

Попри те, що від часу виходу оригіналу минуло 45 років, книга має репутацію класики, яка не старіє, її прочитання справді дає відповіді на більшість питань. Проте педагогам треба накладати висловлене в ній на сучасність, зокрема зважати на те, що переважно здобувачі освіти працюватимуть з цифровими бібліотеками.

Дослідниця кіно та візуальної культури Ольга Брюховецька викладає в Національному університеті «Києво-Могилянська академія» курс «Наукове письмо», багато лекцій з якого у вільному доступі на однойменному [ютуб-каналі](#). Для тих, хто хоче навчитися писати без плагіату, вправно перефразовувати, коректно цитувати та обирати тему дослідження, відео каналу будуть дуже корисними.

У випадку бажання педагога/ині орієнтувати учасника/цю на написання текстів для конкретного конкурсу чи олімпіади слід уважно вивчити правила й вимоги до текстів у цьому змаганні, переглянути вебінари з підготовки до участі та прищеплювати вихованцям такий самий підхід: спершу правила і навчання — потім текст.

Наприклад, у конкурсній-захисті МАН учасники пишуть кілька видів академічних текстів:

- дослідницька робота;
- анотація до неї;
- мотиваційний лист;

¹⁰⁹ Еко У. Як написати дипломну роботу. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.

- текст для постера;
- доповідь для наукової конференції (її не подають, а тільки виголошують у відповідному розділі змагання).

Особливості написання кожного з цих видів текстів пояснено на ютуб-каналі МАНу:

[Академічна доброчесність у конкурсі-захисті](#)

[Анотація дослідницької роботи](#)

[Мотиваційний лист у конкурсі-захисті](#)

[Наукова конференція](#)

[Постерний захист у природничих науках](#)

[Постерний захист у гуманітарних і соціальних науках](#)

[Постерний захист у точних і технічних науках](#)

[Що робить дослідження актуальним?](#)

Опрацювання джерел і складання списку літератури

Типовою порадою для ознайомлення з літературою за темою є конспектування джерел та укладання бібліографічних карток. Звичайно, можна ознайомити вихованців з такою практикою, але скористаються нею одиниці. Оскільки нині здобувачі освіти переважно працюють з електронними варіантами текстів, слід більше уваги приділити способам систематизації власної електронної бібліотеки, які дають можливості спільної роботи та коментування.

Найпростішим способом може бути створення папки з джерелами на гугл-диску, конспектування в гугл-документах, що мають можливість коментування. Цей спосіб зручний для колективної роботи, або коли вихованець хоче надати доступ науковому/ій керівникові/ці до своїх матеріалів.

Корисним інструментом є сайт та розширення **Diigo**¹¹⁰ для браузера, що дозволяє працювати з онлайн-документами, завантажувати свої файли, формуючи бібліотеку, підкреслювати в них важливі тези, робити примітки, ділитися результатом роботи.

Важливо взяти за правило, що в будь-якій формі конспектування спершу потрібно робити бібліографічне посилання на джерело. У випадку, якщо джерела опрацьовуються не просто для заняття, а в процесі роботи над певним академічним текстом — краще відразу створювати файл зі списком джерел до нього, копіювати посилання туди, це мінімізує шанси щось загубити.

¹¹⁰ Diigo: сайт. URL: www.diigo.com (дата звернення: 15.09.2022).

Важливо не заплутатися в тексті автора, якого читаєш, його думках і своїх міркуваннях, на які він надихнув. Варто виробити свої правила та дотримуватися їх.

Правила конспектування можуть бути такі:

- завжди вносити дослівний текст з джерела в конспект у лапках як пряму цитату, обов'язково зазначати автора, назву джерела, рік, конкретну сторінку;
- переказ думки автора джерела своїми словами подавати без лапок, але так само вказувати сторінку, звідки перефразовано текст;
- свої міркування підсвічувати іншим кольором фону або давати коментарем до документа.

Список джерел оформлюють за певним уніфікованим стилем зі стандартизованими правилами. Якщо ви подаєте статтю, тези на конференцію, стиль оформлення джерел вказаний або на сайті редакції, або в інформаційному листі конференції. Неналежне оформлення списку джерел може стати підставою для відхилення роботи, так само як фальсифікація цього списку. Відповідальні редактори звіряють кожне посилання в тексті.

Навіщо в тексті мають бути посилання?

По-перше, щоб відрізнити думки автора тексту від інших міркувань і точно розуміти, хто що сказав.

По-друге, щоб той, хто читає академічний текст і зацікавлюється певною темою, якої ви торкаєтеся лише побіжно, міг ознайомитися з нею глибше, віднайшовши джерело за посиланням.

Іноді юні дослідники та дослідниці хибно вважають, що якщо посилаються на когось, то зменшують оригінальність своєї роботи. Євген Кудрявець у вебінарі «Що робить дослідження актуальним»¹¹¹ пояснює, що якісний аналіз джерел і посилання на інших науковців лише посилюють учнівське дослідження — завдяки цьому можна чітко вказати, який саме новий аспект проблеми вдалося висвітлити.

Цитати

Академічний тлумачний словник української мови пояснює цитату як точний, дослівний уривок з якого-небудь тексту¹¹². Це визначення видається дуже важливим, оскільки багато педагогів, а відповідно й учнів плутають цитати та крилаті вислови, афоризми, які приписують відомим людям (часто безпідставно й хибно).

Навчання того, що саме є цитатою, для розвитку академічного письма не менш важливе, ніж навчання правильних способів цитування й перефразування.

¹¹¹ Кудрявець Є. Що робить дослідження актуальним? // YouTube. Мала академія наук України. 14.12.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YI5PN9cyll0&t=2411s> (дата звернення: 15.08.2021).

¹¹² Цитата. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/cytata> (дата звернення: 09.09.2022).

Цитатою є тільки ті слова, які були записані / зафіксовані на відео, саме тому ми знаємо, кому вони належать, і можемо точно вказати джерело походження — інтерв'ю, книгу, статтю, відеосюжет, блог чи твітер цієї особи. Сайти з афоризмами чи картинки із соцмереж з портретом відомої персоналії не є цитатами, їх не треба використовувати у своїх текстах, вони не підсилюють вашу думку. Часто такі картинки навпаки є фальсифікацією і вказують на неперекірливість у джерелах.

Одні й ті ж вислови також можуть приписувати різним відомим людям — то Черчиллю, то Бісмарку, а насправді виявляється, що ніхто з них не казав такого. Тому загалом слід відмовитися від використання сайтів з афоризмами або висловлювань будь-яких авторитетів без надійного джерела. Наприклад, фактчекери неодноразово спростовували афоризм буцімто Альберта Айнштейна: «Найбільша дурниця — робити те ж саме та сподіватися на інший результат»¹¹³.

Якщо важливо передати особливий стиль автора, на чие дослідження треба послатися у власному тексті, жарт або надзвичайно влучне формулювання, вдаються до прямого цитування. Текст слід відтворювати дослівно, саме так, як у джерелі, яке цитується. Навіть якщо туди закралася помилка. Початок і кінець цитати позначається лапками. Бібліографічний опис джерела цитування вносять у список літератури в порядку згадування в тексті або алфавітному. Після цитати зазначають номер джерела зі списку, яке цитують, і сторінку, з якої взято цитату. Якщо повна цитата надто велика, можна процитувати частково, тоді вилючені фрази, слова передають комбінацією [...].

В академічному тексті — дослідницькій роботі, есе тощо — у пріоритеті переказ своїми словами ідеї чи твердження дослідника. Перефразування не беруть у лапки, але воно також вимагає посилання на джерело.

Приклади того, як цитати, перефразування слів автора можуть виглядати у вашому тексті, — нижче. Останній приклад — фейковий афоризм, який неможливо ані перевірити, ані спростувати, а отже, такі ненадійні фрази не варто вживати у своїх текстах.

Перефразування

Відомий вчений-ботанік і популяризатор науки Олексій Коваленко у своїй книзі «Фрукти проти овочів» пояснює, що в повсякденному мисленні люди часто припускаються помилок щодо розрізнення фруктів та овочів, оскільки користуються кулінарною, а не ботанічною класифікацією [5, с. 9–12].

Список джерел

5. Коваленко О. Фрукти проти овочів. Київ: Віхола, 2020. 224 с.

¹¹³ Фрейд не казав, що «день можна врятувати коньяком» — розбираємо фейкові цитати відомих людей // Громадське радіо. 14.12.2021. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/detoks/970831> (дата звернення: 12.06.2022).

Цитата

«Мало що на побутовому рівні викликає стільки суперечок, як класифікація фруктів та овочів [...] Відповідно до кулінарної класифікації фрукт — це будь-яка солодка частина рослини. Якщо чесно — це жахливе визначення [...] ми отримуємо парадокс, що лимон — це овоч...» — зазначає вчений-ботанік і популяризатор науки Олексій Коваленко [5, с. 9].

Список джерел

5. Коваленко О. Фрукти проти овочів. Київ: Віхола, 2020. 224 с.

Приклад того, як міг би розвинутися фейковий афоризм

«З вегетаріанцями завжди так: спочатку вони тебе не помічають, потім сміються з тебе, потім борються з тобою. А потім ти перемагаєш».

Олексій Коваленко

Можна запропонувати вихованцям разом на занятті пройти тест від «WAS» «Вони такого (не)казали»¹¹⁴, щоб пересвідчитися, наскільки переконливими можуть бути вигадки про відомих людей та їхні слова.

Оформлення посилань на текстові джерела

У вимогах до дослідницьких робіт МАН прописано оформлення за ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»¹¹⁵. Такий стиль цитування зручний для україномовних видань.

Для академічних досліджень англійською мовою найбільш популярні стилі *APA Style* та *Chicago Manual of Style*.

Залежно від обраного стилю слід оформлювати і внутрішні посилання в тексті. Для того, щоб розібратися, з яким стилем оформлення вам зручніше працювати, можна більше почитати про них.

Нині є багато онлайн-інструментів, що автоматизують і спрощують оформлення бібліографічного опису, де в тому числі пояснюють й особливості стилів.

Україномовні сервіси:

ONTU4Ref

<https://4ref.ontu.edu.ua/>

¹¹⁴ Тест. Вони так (не) казали // WAS. URL: <https://was.media/uk/2022-05-25-vony-tak-ne-kazaly-test/> (дата звернення: 12.06.2022).

¹¹⁵ ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». — Чинний від 01.07.2016. Вид. офіц. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.

Grafiati

<https://www.grafiati.com/uk/>

Англомовні:

Scribbr

<https://www.scribbr.com/citation/generator/>

Citation Machine

<https://www.citationmachine.net/>

Одне й те ж посилання для списку літератури та джерел у різних стилях виглядатиме так:

ДСТУ 8302:2015

Атамась Н. Пташина історія. Скандали, інтриги і мистецтво виживання. Київ: Віхола, 2021. 320 с.

APA

Атамась, Н. (2021). *Пташина історія. Скандали, інтриги і мистецтво виживання*. Віхола.

Chicago

Атамась, Наталія. *Пташина Історія. Скандали, Інтриги і Мистецтво Виживання*. Київ, Віхола, 2021.

Деякі викладачі наполягають, що посилатися можна лише на опубліковані джерела — книги, статті тощо. Тому, наприклад, роблять зауваження, якщо бачать у дослідницьких роботах посилання на тексти дисертацій чи автореферати до них, оскільки ці документи вважаються рукописами. Такий підхід виглядає явно застарілим. Посилатися слід на всі джерела, думки чи цитати, які ви використовуєте у своєму тексті.

На генераторах посилань, наведених вище, є варіанти оформлення посилань навіть на пости в соцмережах, фільми, картинки, блоги та електронні листи, оскільки на кожну думку, яка не є вашою, слід послатися.

Для того, щоб опанування навичок коректного посилання на джерела, зокрема, та академічної доброчесності загалом легше сприймалося учнями / вихованцями, теми можна презентувати в ігровій формі. Наприклад, коли група вже

ознайомлена з теоретичними азами академічного письма та основними видами порушень доброчесності, для практики підійде гра «Плагіатні детективи».

Гра «Плагіатні детективи»

Одна частина групи отримує завдання підготувати текст чи презентацію з кількома порушеннями академічної доброчесності. Це може бути плагіат, фальсифікація дат або фактів, вигадані персоналії, помилкові неточні підписи під зображеннями тощо. Водночас можна підготувати й цілком доброчесний текст — це залишається на розсуд учасників.

Решта групи — детективи, що мають проаналізувати, чи наданий їм текст або презентація доброчесні. Якщо ні, то знайти порушення і кваліфікувати їх.

На занятті гуртка можна організувати гру так, щоб детективи аргументували знайдені порушення і навели докази. Після обвинувачувальної частини автори тексту можуть оскаржити аргументи, а детективи — прийняти їх або ні. Після того, як детективи ухвалили рішення, автори мають розповісти про всі порушення, які заховали в тексті чи презентації.

Посилання на візуальні джерела

У тексті дослідження, на постері або на слайдах презентації може виникнути потреба проілюструвати текст фотографією, малюнком чи картиною відомого/ї художника/ці. На всі зображення слід посилатися, незважаючи на різновид продукту, який ви створюєте. Нехтування посиланнями призводить до порушень доброчесності і/або авторського права.

Варто пам'ятати, що можливості використання авторських матеріалів в освітньому процесі дуже широкі, але за умови некомерційного використання. Тобто якщо ви хочете оприлюднити методичні матеріали в закладі освіти, то можете використати ілюстрації чи фото, пославшись на авторів зображень або правовласників, але за умови, що це видання не продаватиметься й не буде приносити вам прибуток.

Фото

Якщо ви бажаєте використати своє фото або фото, зроблене кимось з ваших рідних, на презентації для неформального заходу, можете додати підпис «Фото з особистого архіву», «Фото із сімейного архіву».

Якщо це презентація для конференції, або конкурсного змагання, такий підпис не підійде. Слід вказати автора/ку фото.

Наприклад, ваша сестра сфотографувала певну подію, а ви хочете використати це фото в додатках до дослідницької роботи. Ви маєте вказати:

- опис події чи процесу (що зображено на фото);
- фото: ім'я, прізвище авторки;
- дату зйомки.

Якщо ви використовуєте з освітньою метою фото з журналу, іншого видання, сайту чи соцмереж фотографа/ині, можете поставити знак авторського права.

Наприклад, фотограф Іван Голуб зробив фото пам'ятника Шевченку в м. Харків для сайту Укрінформу. Якщо ви використовуєте це фото в дослідницькій роботі, можна написати: «Пам'ятник Тарасові Шевченку в Харкові, 2022. Фото: Іван Голуб для Укрінформу», у презентації можна додати © Іван Голуб, Укрінформ.

Якщо ви використовуєте фото з мережі, слід вказати назву сайту та дати повне посилання на зображення або гіперпосилання. Для презентації лінк можна зробити більш блідого кольору, ніж основний текст.

Твір мистецтва

Якщо ви використовуєте репродукцію твору мистецтва, то маєте вказати так¹¹⁶:

- ім'я авторка/ки;
- назву твору мистецтва;
- рік, коли твір було створено;
- розміри;
- засіб вираження (мистецька техніка, матеріал тощо);
- поточне місце перебування (музей, приватна колекція).

Приклад: Всеволод Максимович, «Поцілунок» (1913), 100×100 см, полотно, олія, Національний художній музей України (Київ, Україна).

Якщо ви взяли зображення з певного вебресурсу, то треба додати:

- назву сайту;
- повне посилання з адресного рядка;
- дату, коли було оприлюднено зображення (якщо вона є).

¹¹⁶ How to Cite a Painting or Artwork in APA, MLA, or Chicago // EasyBib. URL: <https://www.easybib.com/guides/citation-guides/how-do-i-cite-a/how-to-cite-a-painting-you-see-in-person-or-online/> (viewed on: 07.09.2022).

Приклад: Вінсент ван Гог (1890) *Квітучий мигдаль* [полотно, олія]. Музей ван Гога, Амстердам, Нідерланди. Instagram @vangoghmuseum, 06.06.2022: <https://www.instagram.com/p/Cea6LJcl6Pz/> (дата звернення: 11.06.2022).

Посилання на аудіовізуальні джерела

У сучасному світі люди отримують інформацію з дуже різних джерел. Опитування¹¹⁷ «Think With Google» 2017 року показало, що користувачі YouTube одночасно часто дивляться відео на цій платформі задля розваги (57 %) і щоб дізнатися щось нове (56 %). Найбільше користувачів — 67 % — користуються ютубом як довідником для розв'язання проблем з ремонтом машини, техніки тощо. Медіа стали освітнім інструментом.

Водночас оформити коректно посилання на такі джерела може бути складно. Загалом культура цитування аудіовізуальних джерел перебуває в процесі формування не тільки в Україні, а й усьому світі.

«[Learning on Screen](#)» — благодійна організація, що співпрацює з університетами й школами задля дослідження, цитування й відповідального використання аудіовізуальних матеріалів у світі. Команда «*Learning on Screen*» наголошує, що попри зростання використання такого контенту в освітньому процесі навіть найвідоміші системи цитування, як *Harvard* та *Chicago*, не встигають за різноманітністю форматів¹¹⁸.

У своїх «Методичних рекомендаціях щодо посилань на рухомі зображення та звук»¹¹⁹ фахівці організації пропонують таку класифікацію аудіовізуальних джерел, на які потрібно посылатися:

(1) Фільм:

- художній / ігровий, документальний;
- уривок з фільму;
- уривок з фільму на DVD;
- невиданий кіноматеріал;
- трейлер фільму.

(2) Телебачення:

- телевізійна програма;

117 O'Neil-Hart C. Why you should lean into how-to content in 2018 // Think With Google. 2017. URL: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-ca/marketing-strategies/video/self-directed-learning-youtube/> (viewed on: 07.09.2022).

118 Hewett R., Barber S. Audiovisual Citation. Learning on Screen Guidelines for Referencing Moving Image and Sound // Learning on Screen. 2018. URL: <https://learningonscreen.ac.uk/guidance/citation-guidelines/> (viewed on: 06.09.2022)

119 Ibid. P. 4.

- уривок телевізійної програми;
- уривок телевізійної програми на DVD;
- нетрансльований телевізійний матеріал;
- телереклама;
- телевізійні заставки — ідентифікатори каналів.

(3) Радіо:

- радіопрограма;
- уривок радіопрограми;
- невидана в ефір радіопрограма;
- радіореклама.

(4) Інше аудіо:

- повний аудіозапис;
- саундтрек;
- подкаст;
- архівний запис.

(5) Нові медіа:

- контент, генерований користувачами;
- водкаст;
- вебкаст;
- подкаст;
- вебінар;
- гра;
- застосунок;
- прямий ефір / стрімінг.

ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» не наводить прикладів посилання на відео чи фільми.

Проте у вказаному стандарті є два визначення, які допоможуть, — електронні ресурси локального та віддаленого доступу.

Електронний ресурс віддаленого доступу — електронний ресурс, що має електронну адресу, потенційно доступний через глобальні телекомунікаційні мережі (зокрема, інтернет) необмеженому колу користувачів¹²⁰. Тобто всі матеріали, які розміщені на вебсайтах.

¹²⁰ ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація».

Електронний ресурс локального доступу — електронний ресурс, що має вихідні відомості, розміщені на електронному носіїві, призначеному для використання в режимі прямого доступу. Тобто всі матеріали, розміщені на дисках, у закритих мережах, як, наприклад, бібліотечні тощо.

Посилаючись на аудіовізуальний контент у тексті, презентації, власному відео, важливо завжди вказувати автора/ку твору й правовласника/цю. Для фільмів це, наприклад, режисер/ка і кіностудія, яка випустила стрічку, для музики — автор/ка і/або виконавець/иця та студія або компанія, що випустила альбом. Не можна посилатися на піратські сайти чи контрафактні диски, тільки на ліцензійні або офіційні онлайн-кінотеатри (*Megogo, Oll.tv, Sweet.tv, Takflix* тощо) і стрімінгові платформи (*Netflix, Disney+, Amazon Prime* тощо).

Проаналізуймо, якими можуть бути посилання на аудіовізуальні джерела, зважаючи на поради експертів¹²¹.

Фільм

Річард Г'юїтт і Шан Барбер виділяють такі обов'язкові елементи, які слід згадати в посиланні на кінострічку¹²²:

- назва фільму або заголовок кліпу;
- тип, формат;
- дані про виробника;
- країна виробництва;
- рік виходу;
- тривалість.

Додатково можна вказати:

- час початку та кінця використовуваного уривка;
- продюсерську компанію;
- номер у каталозі (для ліцензійних DVD, VHS це унікальний номер, який вказують збоку на коробці);
- дату спецвидання (для дисків) або спосіб доступу;
- колекцію — архівну або приватну;
- URL та дату звернення.

¹²¹ Hewett R., Barber S. Audiovisual Citation.

¹²² Ibid. P. 6.

Приклад посилання на художній фільм

ДСТУ 8302:2015 (з доповненнями)

Доктор Стрендж у мультивсесвіті божевілля: худ. фільм. Реж. С. Реймі. Marvel Studios. США, 2022. 121 хв. // Megogo. URL: <https://megogo.net/ua/view/17271815-doktor-strendzh-u-multivsesviti-bozhevillya.html> (дата звернення: 07.09.2022).

Chicago

Doctor Strange in the Multiverse of Madness [feature film] Dir. Sam Raimi. Marvel Studios. USA, 2022. 121 mins.

APA

Raimi, S. (Director). (2022). *Doctor Strange in the Multiverse of Madness* [Feature film]. 121 mins. Marvel Studios.

Дані про фільм, якщо у вас немає ліцензійного диска, не варто брати з Вікіпедії, там можуть бути неточності. Слід користуватися сайтом про кіно IMDb¹²³ — Internet Movie Database.

Приклади посилань

Фільм на DVD

The Lord of the Rings: The Motion Picture Trilogy: Extended Edition [feature film, DVD] Dir. Peter Jackson. New Line Cinema/Wingnut Films, USA/*New Zealand, 2003. 681 mins. [New Line Home Entertainment, EDV 9254, 2004]¹²⁴.

Трейлер

Спіймати Кайдаша [трейлер серіалу, онлайн] Реж. Олександр Тіменко. Про кіно, СТБ, Україна, 2020. 2 хв. 19 сек. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=j2d-luSrGGA> (дата звернення 07/09/2022).

Фрагмент фільму

Inside the Mind of a Cat [documentary extra, Netflix] Dir. Andy Mitchell. Netflix, Canada, 2022. 67 mins. 00:02:35–00:23:31. URL: https://www.netflix.com/watch/81447086?trackId=251923488&tctx=0%2C0%2C3b209b54-6a6b-4c5c-b528-893e587ada3f-16050272%2C%2CGPS_705C4DA6FB9E-19212D45068E48279E_p_1662555565894%2C%2C%2C%2C (accessed 07/09/2022).

Серіал

'Chapter 1: The Vanishing of Will Byers', *Stranger Things*. Creat. Matt & Ross Duffers. Season 1, episode 4 [television programme, online] USA, Netflix, 2022. URL: <https://www.netflix.com/watch/80077368?trackId=255824129> (accessed 08/09/2022).

¹²³ IMDb: сайт. URL: <https://www.imdb.com/> (дата звернення: 15.09.2022).

¹²⁴ Приклад наводиться за Hewett R., Barber S. Audiovisual Citation. P. 8.

Для посилання на аудіозаписи обов'язкові такі елементи¹²⁵:

- заголовок або назва треку;
- назва альбому;
- дані про виробника;
- країна виробництва;
- рік виходу;
- тривалість.

Додатково можна вказати:

- час початку та кінця використовуваного уривка;
- номер у каталозі;
- інформацію про реліз (продюсерську компанію; дату запису, якщо вона відома тощо);
- колекцію — архівну або приватну;
- URL та дату звернення.

Посилання на аудіозаписи онлайн слід робити на ресурси, які легально розміщують контент, не порушуючи права правовласників. Такими легальними платформами є [YouTube Music](#), [Spotify](#), [iTunes](#).

Приклади посилань

Вебінар

Все, що ви хотіли знати про плагіат, — Євген Ніколаєв. Онлайн-вебінар 07.04.2020 / Ініціатива Academic IQ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0qOrDesHH0Q&list=PLZWbvfmp-Z9F8XajOzEGYwE-oHnxnxZCZ&index=13> (дата звернення: 09.09.2022).

Музичний трек

Гуси [музичний трек, онлайн] Wellboy. PaF Music. Україна, 2021. 2 хв. 53 сек. YouTube Music. URL: <https://music.youtube.com/watch?v=QDgBasydtsg&feature=share> (дата звернення — 08.09.2022).

Stefania [music track, online] Kalush Orchestra. Columbia under exclusive license of ENKO, Ukraine, 2022. 3 mins 00 secs. URL: <https://music.apple.com/ua/album/stefania-kalush-orchestra/1614859010?i=1614859013&l=uk> (accessed 08/09/2022)¹²⁶.

'Velvet', *The Duchess* [music track, CD] Fergie. Will.i.am Music Group, A&M Records, USA. 4 mins 53 secs [Ukrainian Records under License from UMG Recording Services, 2006. Ukraine, 0602517065390]¹²⁷.

¹²⁵ Hewett R., Barber S. Audiovisual Citation. P. 14.

¹²⁶ Вдячні за посилання педагогині Ані Мельниченко.

¹²⁷ Вдячні за надання диска для оформлення посилання менеджерці освітніх проєктів Дар'ї Кириченко.

Архівний аудіозапис

Матеріали, записані в с. Чайкине Новгород-Сіверського р-ну Чернігівської області // АА ДНЦЗКСТК, Ф. Семенівка–2019, Од. зб. Д. Анцибор, АФ–Д. 10¹²⁸.

АА — архів автора;

ДНЦЗКСТК — Державний науковий центр захисту культурної спадщини від техногенних катастроф;

АФ — архівний фонд;

Од. зб. — одиниця збирання.

Д — день.

Подкаст

Епізод III. Теорія пласкої Землі: «кролячі нори» YouTube, ракета з паровим двигуном та коронавірус / До ворожки не ходи [аудіоподкаст онлайн] Представлений Дар'єю Кузявою, Кирилом Безкоровайним та ін. Куншт, Україна, 12.09.2021. 30 хв. 5 сек. URL: <https://do-vorozhki-ne-hodi.simplecast.com/episodes> (дата звернення: 08.09.2022).

Гра

The Witcher 3: Wild Hunt — Blood and Wine [game, Playstation]. 2016. Warsaw: CD Projekt RED¹²⁹.

Prince of Persia. Warrior Within [game, Playstation]. 2004. Creat. USA; [Ubisoft 52822 0181497]¹³⁰.

Навчання креативного письма

Навіть якщо не ви керуєте гуртком літературної творчості, усе ж можете спонукати вихованців більше практикуватися в написанні різних текстів, щоб допомогти знайти свій голос і не ховатися за авторитетами інших. Саме страх, що немає чого сказати, часто спонукає до недоброчесності.

Навчання учнів креативного письма:

- розвиває творче мислення;
- виховує сміливість висловити власну думку;
- розвиває уміння зв'язно викладати свої думки;
- сприяє розумінню принципів побудови оповіді та різниці стилів.

¹²⁸ Посилання та пояснення аббревіатур люб'язно надала дослідниця фольклору Дар'я Анцибор. Детальніше з правилами оформлення посилань на архівні документи можна ознайомитися тут: Правила оформлення посилань на архівні документи у дисертаціях. Бюлетень ВАК України // Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2010. № 3. С. 17–20. URL: https://kneu.edu.ua/ua/scientists/nauk_doslid_robot_21/prav_posyl_arhiv_doc/?fbclid=IwAR1Na_kepD0zPTnSDX4wS6_LMkRZ5lC03hoz1TONlpgpLSGw1eJVuxyqv8 (дата звернення: 09.09.2022).

¹²⁹ На основі даних про гру з інтернету.

¹³⁰ Диск для посилання люб'язно надала менеджерка освітніх проєктів Дар'я Кириченко.

Блоги на ютубі та тиктоки, пости в інстаграмі, рецензії на фільми, книги на [Goodreads](https://www.goodreads.com/)¹³¹ тощо — це все способи розвинути навички письма.

Щоб зрозуміти, яку стратегію для розвитку креативного письма обрати, можна прочитати книги Таїс Золотковської «Пиши. Легкий шлях від ідеї до книжки»¹³², «Писати як дихати. 62 дні творчої свободи»¹³³ або книжку-зошит Катерини Бабкіної «Звичка писати»¹³⁴.

Важливим для сучасної людини є вміння оповідати історію — сторітелінг. Для розуміння того, як принести динаміку в тексти, не обов'язково художні, а навіть у тексти виступів перед аудиторією, корисною буде книга Марка Лівіна «Сторітелінг для очей, вух і серця»¹³⁵.

Підлітки оцінять ютуб-блог «Влад Сторітелер».

Влад Сторітелер

<https://www.youtube.com/c/ВладСторітелер>

Це канал сценариста й письменника Владислава Ленцева, чий поради допоможуть навчитися оповідати історії, покращити стилістику текстів, порадять, як розвивати сюжет і персонажів. Автор дотепно розповідає, як підступитися до чистого аркуша, які типові помилки початківців не варто повторювати тощо.

Можна також ввести як форму роботи вправи з розвитку креативного мислення загалом, щоб стимулювати розвиток письма у вихованців і бажання творити¹³⁶.

Есе

Існує велике різноманіття форм есе, але жодне з них не пишеться, як шкільний твір на уроці літератури. Власне висловлення на ЗНО — варіант есе, але тільки один з них. Досить часто педагоги орієнтують вихованців тільки на таку форму есе. Тому потім навіть в есе, які мали бути філософськими, учні мислять дуже вузько та наводять приклади лише з «Кайдашевої сім'ї».

Поради педагогам, як навчити дітей писати есе, можна знайти в майстерні есеїстики «Освіторії» від письменниці й викладачки УКУ Марії Титаренко:

[Як писати есе?](#)

[Як навчити дітей писати есеї: практичні вправи та лайфхаки](#)

131 Goodreads: сайт. URL: <https://www.goodreads.com/> (дата звернення: 15.09.2022).

132 Золотковська Т. Пиши. Легкий шлях від ідеї до книжки. Дніпро: Моноліт, 2019. 288 с.

133 Золотковська Т. Писати як дихати. 62 дні творчої свободи. Чернівці: Книги — XXI, 2021. 304 с.

134 Бабкіна К. Звичка писати. Київ: Комора, 2020. 136 с.

135 Лівін М. Сторітелінг для очей, вух і серця. Київ: Наш формат, 2020. 184 с.

136 Титаренко М. Креативне мислення: тренінг // Facebook. Всеукраїнська олімпіада з філософії. 06.12.2021. URL: <https://www.facebook.com/PhilosophyOlympiadUkraine/videos/452000782948231> (дата звернення: 12.06.2022).

Якщо ви спонукаєте вихованців брати участь у конкурсі есе, насамперед потрібно вивчити критерії того, яке саме есе очікує оргкомітет конкурсу чи олімпіади:

- класичне аргументативне¹³⁷;
- літературне / креативне письмо¹³⁸;
- філософське¹³⁹;
- суспільно-політичне;
- мистецтвознавче¹⁴⁰.

Перш ніж опрацьовувати тему есе, варто пошукати вебінари, які пояснюють особливості кожного з видів текстів. Якщо таке навчання проводять організатори конкурсу — узяти в ньому участь.

Ігнорувати вимоги конкурсу, тему чи надсилати просто той текст, який здобувач/ка освіти писав/ла раніше як конкурсне есе, — це порушення доброчесності під час участі вихованців в інтелектуальних змаганнях. Писати есе на загальну тему інтелектуального змагання, наприклад «Екологія», ігноруючи конкретну тему, запропоновану для есе, також варіант академічного обману.

Зворотний зв'язок

Початківцям, які вчаться писати, важливо отримувати зворотний зв'язок — тут треба зберегти баланс між чесністю й критикою.

Перш ніж висловити зауваження, скажіть, що в роботі вийшло добре:

- «Тобі вдалося якісно проаналізувати джерельну базу / багатий словниковий запас / добра стилістика»;
- «Твої ідеї / думки про... цінні і важливі».

Намагайтеся подати критику як пораду, у м'якій формі:

- «Текст вийшов емоційний, це добре написано, але треба більше раціональності в обґрунтуванні. Чому б тобі не повернутися до нього за кілька днів? Можливо, вдасться знайти більше «холодних» аргументів?»

Не хваліть і не критикуйте саму людину:

- «Гарна робота» краще, ніж «ти молодець», тому що відзначено саме зусилля.

137 Як написати аргументативне есе? — Короткі поради — Марта Томахів // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 27.08.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3c9pDxOkjJQ&t=352s> (дата звернення: 12.06.2022).

138 Любка А. Особливості авторського голосу в українській есеїстиці: лекція // YouTube. PEN Ukraine. 28.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=apWoo3Lenyg&list=PLEdQdM6QbvjFPMibqCmPrfLcA3fwOhkh8&index=2> (дата звернення: 12.06.2022).

139 Брюховецька О. Цитата як поштовх до есе // Facebook. Всеукраїнська олімпіада з філософії. 19.11.2021. URL: <https://www.facebook.com/PhilosophyOlympiadUkraine/videos/263231815862123> (дата звернення: 12.06.2022).

140 Клочко Д. Візуальне. Навіщо писати про мистецтво просто і суб'єктивно // YouTube. PEN Ukraine. 28.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hvN5kchoOBE&list=PLEdQdM6QbvjFPMibqCmPrfLcA3fwOhkh8&index=4> (дата звернення: 12.06.2022).

Не кажіть неправди: якщо текст слабкий, треба знайти ввічливу й коректну форму зворотного зв'язку, пояснити, що слід виправити.

Важливо, щоб вихованці гуртка читали й обговорювали роботи одне одного — підлітки ефективніше вчаться від ровесників. Також таким чином вони опановують навички самоаналізу, коректної конструктивної критики.

Список літератури і джерел

1. Академічна доброчесність у середній освіті: методичні рекомендації. Київ, 2021. 105 с. URL: <https://academia.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/Akademichna-dobrochesnist-u-serednij-osviti.-Metodychni-rekomendatsiyi.pdf> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Бабкіна К. Звичка писати. Київ: Комора, 2020. 136 с.
3. Брюховецька О. Цитата як поштовх до есе // Facebook. Всеукраїнська олімпіада з філософії. 19.11.2021. URL: <https://www.facebook.com/PhilosophyOlympiadUkraine/videos/263231815862123> (дата звернення: 12.06.2022).
4. Вишницька А. Як працює редакція WAS.media // Media.Lab. 24.07.2018. URL: <https://medialab.online/news/was/> (дата звернення: 21.09.2022).
5. ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». — Чинний від 01.07.2016. Вид. офіц. Київ: ДП «УкрНДНЦ», 2016. 16 с.
6. Еко У. Як написати дипломну роботу. Тернопіль: Мандрівець, 2007. 224 с.
7. Етінген Г. Перегляд позитивного мислення. Київ: Наш формат, 2015. 208 с.
8. Золотковська Т. Пиши. Легкий шлях від ідеї до книжки. Дніпро: Моноліт, 2019. 288 с.
9. Золотковська Т. Писати як дихати. 62 дні творчої свободи. Чернівці: Книги — XXI, 2021. 304 с.
10. Ключко Д. Візуальне. Навіщо писати про мистецтво просто і суб'єктивно // YouTube. PEN Ukraine. 28.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=hvN5kchoOBE&list=PLEdQdM6QbvjFPMibqCmPrfLcA3fwOhkh8&index=4> (дата звернення: 12.06.2022).
11. Коваленко О. Фрукти проти овочів. Київ: Віхола, 2020. 224 с.
12. Кудрявець Є. Що робить дослідження актуальним? // YouTube. Мала академія наук України. 14.12.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YI5PN9cyII0&t=2411s> (дата звернення: 15.08.2021).
13. Лівін М. Сторітелінг для очей, вух і серця. Київ: Наш формат, 2020. 184 с.
14. Любка А. Особливості авторського голосу в українській есеїстиці: лекція // YouTube. PEN Ukraine. 28.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qpWoo3Lenyg&list=PLEdQdM6QbvjFPMibqCmPrfLcA3fwOhkh8&index=2> (дата звернення: 12.06.2022).
15. «МОЖЛИВОСТІ» — освітній телеграм-канал, що публікує пропозиції розвитку, освіти, кар'єри, подорожей, самовдосконалення для української молоді. URL: <https://t.me/+O91rmx6Gwvk5OGU6> (дата звернення: 21.09.2022).
16. Найпопулярніші стилі цитування: їх використання та приклади // Unicheck. 07.09.2020. URL: <https://unicheck.com/ua/blog/najpopulyarnishi-stili-cituvannya-yih-vikoristannya-ta-prikladi> (дата звернення: 21.09.2022).
17. Підготовка до III етапу: цикл вебінарів // YouTube. Мала академія наук України. URL: https://youtube.com/playlist?list=PLffzypciL6Ql43eWhtdTkLb_gxSG0pLTx (дата звернення: 21.09.2022).
18. Правила оформлення посилань на архівні документи у дисертаціях. Бюлетень ВАК України // Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2010. № 3. С. 17–20. URL: https://kneu.edu.ua/ua/scientists/nauk_doslid_robot_21/prav_posyl_arhiv

doc/?fbclid=IwAR1Na_kepD0zPTnS_DX4wS6_LMkRZ5IC03hoz1TONlpkpLSGw1eJVuxyqv8 (дата звернення: 09.09.2022).

19. Тест. Вони так (не) казали // WAS. URL: <https://was.media/uk/2022-05-25-vony-tak-ne-kazaly-test/> (дата звернення: 12.06.2022).
20. Титаренко М. Креативне мислення: тренінг // Facebook. Всеукраїнська олімпіада з філософії. 06.12.2021. URL: <https://www.facebook.com/PhilosophyOlympiadUkraine/videos/452000782948231> (дата звернення: 12.06.2022).
21. Фрейд не казав, що «день можна врятувати коньяком» — розбираємо фейкові цитати відомих людей // Громадське радіо. 14.12.2021. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/detoks/97083> (дата звернення: 12.06.2022).
22. Цитата. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/cytata> (дата звернення: 09.09.2022).
23. Чуканова С. Оформлення списків джерел. Цитування та посилання. Короткі поради // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 11.06.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=u4zVfStfpPs> (дата звернення: 21.09.2022).
24. Як написати аргументативне есе? — Короткі поради — Марта Томахів // YouTube. Ініціатива Academic IQ. 27.08.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3c9pDxOkiJQ&t=352s> (дата звернення: 12.06.2022).
25. Davies L. P., Howard R. M. Plagiarism and the Internet: Fears, Facts, and Pedagogies // Handbook of Academic Integrity. Singapore, 2016. P. 591–606.
25. Hewett R., Barber S. Audiovisual Citation. Learning on Screen Guidelines for Referencing Moving Image and Sound // Learning on Screen. 2018. URL: <https://learningonscreen.ac.uk/guidance/citation-guidelines/> (viewed on: 06.09.2022).
26. How to Cite a Painting or Artwork in APA, MLA, or Chicago // EasyBib. URL: <https://www.easybib.com/guides/citation-guides/how-do-i-cite-a/how-to-cite-a-painting-you-see-in-person-or-online/> (viewed on: 07.09.2022).
27. O'Neil-Hart C. Why you should lean into how-to content in 2018 // Think With Google. 2017. URL: <https://www.thinkwithgoogle.com/intl/en-ca/marketing-strategies/video/self-directed-learning-youtube/> (viewed on: 07.09.2022).
28. Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet and Student Learning. Improving Academic Integrity. New York: Routledge, 2008. 224 p.